

Din, Diplomasi ve Korku: 1858 Cidde Olayı ve Avrupa’da Müslüman Karşıtı Duyguların Yükselişi

SERDAR BAY*

Öz

1858 Cidde olayı, Osmanlı taşrasındaki yerel gerilimlerin Avrupa basınında nasıl temsil edildiğini anlamak açısından dikkat çekici bir örnektir. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Yunan isyanı, Kuzey Afrika’daki Fransız yayılmacılığı ve Hindistan’daki gelişmeler sırasında oluşan söylemsel birikim, Cidde hadisesi sonrasında Avrupa basınında yeniden görünür hale gelmiştir. Cidde’de 15 Haziran’da patlak veren olaylar, Avrupa kamuoyunda “İslamî fanatizmin devamı” olarak sunulurken, bu söylem yerel ekonomik rekabet ve diplomatik gerilimlerin üstünü örtterek olayı medeniyet-barbarlık karşıtlığı içinde yeniden kurgulamıştır. Bazı İngiliz siyasi çevrelerinde Mekke’nin geçici işgali gibi uç önerilerin tartışılması, dönemin dinî hassasiyetleriyle emperyal çıkarlarının nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu çalışma, İngiliz diplomatik belgeleri, konsolosluk raporları ve Avrupa basınındaki yansımaları karşılaştırmalı olarak ele alarak, Cidde olayının mevcut söylemleri nasıl yoğunlaştırdığını ve farklı ideolojik çevrelerde nasıl yorumlandığını incelemektedir. Bu bağlamda çalışma, 1858 söyleminin yalnızca Cidde bağlamında kalmayıp, 1860 Şam ve Lübnan ile sonraki yıllarda Girit, Bulgar ve Ermeni krizlerinde Avrupa kamuoyunda ve siyasi söyleminde tekrarlandığını göstermektedir. Bu retorik, William Ewart Gladstone gibi liderlerin Osmanlı’ya yönelik baskı politikalarında etkili olurken, Cidde olayını Avrupa’da genelde İslam ancak özelde Osmanlı karşıtı düşüncenin sürekliliğini anlamak açısından tarihsel bir dönüm noktası haline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1858 Cidde olayı, Osmanlı Devleti, Hindistan ayaklanması, İslam algısı, Avrupa basını, İngiliz diplomasisi.

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Assoc. Professor, Kafkas University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History. Kars, Türkiye. ORCID: 0000-0001-8484-8866. e-posta: kau.serdarbay@gmail.com

DOI: 10.26570/isad.1815751 • Gelis/Received 02.11.2025 • Kabul/Accepted 25.02.2026

Atıf/Citation Bay, Serdar, "Din, Diplomasi ve Korku: 1858 Cidde Olayı ve Avrupa'da Müslüman Karşıtı Duyguların Yükselişi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 56 (2026): 85-115.

Religion, Diplomacy, and Fear: The 1858 Jeddah Incident and the Rise of Anti-Muslim Sentiment in Europe

Abstract

The Jeddah Incident of 1858 offers a revealing case for understanding how local tensions in the Ottoman provinces were represented in the European press. A discursive repertoire shaped during events such as the Greek Revolt, French expansion in North Africa, and developments in India from the early nineteenth century onward resurfaced prominently in European narratives following the Jeddah Incident. The events that erupted in Jeddah on June 15th were portrayed by elements of the European press as a continuation of "Islamic fanaticism," a framing that recast the incident within a civilisation-barbarism dichotomy while obscuring underlying economic rivalries and diplomatic frictions. The fact that extreme proposals, such as the temporary occupation of Mecca, were discussed in certain British political circles illustrates the extent to which religious sensitivities and imperial interests had become intertwined. Drawing on British diplomatic correspondence, consular reports, and European press coverage, this study examines how the Jeddah Incident intensified existing discourses and was interpreted across different ideological milieus. It demonstrates that the rhetorical patterns crystallised in 1858 were not confined to Jeddah but would go on to reappear in European public and political debates during subsequent crises, including those in Damascus and Mount Lebanon in 1860, as well as the later Cretan, Bulgarian, and Armenian crises. These narratives, which influenced the pressure policies of figures such as William Ewart Gladstone, render the Jeddah Incident a significant moment for understanding the continuity of anti-Islamic and, more specifically, anti-Ottoman thought in nineteenth-century Europe.

Keywords: 1858 Jeddah incident, Ottoman Empire, Indian rebellion, Perception of Islam, European press, British diplomacy.

Giriş

Yenbu'un Medine için işlevi neyse, Cidde'nin de Mekke'ye rolü aynı ölçüdedir.¹ Hicaz'a gelen hacıların, tüccarların ve seyyahların yoğun varlığı, Cidde'yi XIX. yüzyılın ortalarına doğru önemli bir ticaret ve etkileşim merkezi haline getirmiştir.² Cidde bu anlamda hem Kızıldeniz ticaretinin ana limanı hem de Mekke'ye giden hacıların geçiş noktası olarak stratejik bir konum kazanmıştır. Hicaz'ın dış dünya ile temasında başlıca kapı işlevi gören şehir, ticarî faaliyetlerin yanı sıra giderek artan hac trafiği sebebiyle de dikkat çekmekteydi. 1831'de yaklaşık 112.000 kişinin katıldığı hac organizasyonuna 1910'da 300.000 kişinin iştiraki, Cidde'nin demografik çeşitliliğini daha da belirginleştirmiştir. Nitekim XIX. yüzyılın ortalarında Cidde'ye gelen Hintli hacıların sayısı yıllık ortalama 5000-7000 arasında seyrederken, 1880'lerde 10.000'e, 1893'te ise 20.000'in üzerine

1 *Le Mousquetaire*, 29.12.1854.

2 NA, FO, 424/18, Inclosure in nr. 99.

çıkmıştır.³ Bu artış, dinî hareketliliğin yanı sıra şehrin uluslararası bağlantılarının ve ekonomik sirkülasyonunun yoğunlaşmasına imkân sağlamıştır. Cidde'nin bu yeni rolü, Avrupa devletlerinin bölgedeki çıkarlarını yakından ilgilendiren bir unsura dönüşürken, özellikle İngiltere açısından Cidde ve Kızıldeniz bölgesi, gerek Hindistan'daki müslüman tebaa ile Osmanlı toprakları arasındaki ilişkilerin denetimi gerekse uluslararası ticaret yollarının güvenliği bakımından stratejik bir merkez haline gelmiştir.⁴ Ayrıca 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması, Kızıldeniz'i Akdeniz ve Hint Okyanusu arasında doğrudan bir geçit haline getirerek Cidde'nin bölgesel önemini daha da arttırmış; İngiltere ve Fransa'nın Kızıldeniz hattına yönelik ilgisini güçlendirmiştir. Bu gelişmeyle birlikte Cidde hem Hint yolunun güvenliği hem de Osmanlı hakimiyeti altındaki hac güzergâhlarının kontrolü açısından İngiltere için daha kritik bir merkez konumuna yükselmiştir.⁵

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere, Kızıldeniz hattını Hindistan yolunun güvenliği açısından stratejik bir öncelik olarak değerlendirmeye başlanmıştır. George Baldwin (1742-1826) gibi diplomatlar, bölgenin ticarî potansiyelini Hindistan ile olan iletişim ağlarının korunmasıyla doğrudan ilişkilendirmiştir.⁶ XIX. yüzyılın ortalarında bu ilgi daha da yoğunlaşmış ve Kızıldeniz, Hindistan güzergâhının en hassas halkası olarak görülmüştür. Hatta İngilizler için Hindistan güzergâhının güvenliği, çoğu zaman varış noktasının kendisinden daha öncelikli kabul edilmiştir.⁷ İngiltere, Aden'de kurduğu üs ve Doğu Hindistan Şirketi⁸ aracılığı ile bölgedeki ticarî ve diplomatik nüfuzunu arttırmayı hedeflerken,⁹ sahil şeridinde kurduğu konsolosluk ağı ve donanma gücüyle bu varlığı pekiştirmiştir. Ancak bu strateji, Osmanlı hakimiyetinin görece zayıf olduğu bölgelerde fırsatlar sunduğu kadar, belirli sınırlamalar da doğurmuştur.¹⁰ Zira Londra yönetimi, bir yandan Hindistan yolunun güvenliği için askerî güç bulundurmamak, diğer yandan Osmanlı ile dostane ilişkileri sürdürmek zorundaydı.¹¹ Bu durum, 15 Haziran 1858'de Cidde'de meydana gelen olaylar neticesinde daha görünür hale gelmiştir.

3 Pearson, *Pilgrimage to Mecca*, s. 56-57.

4 Long, *The Hajj Today*, s. 288.

5 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çınar, *Emperyal Çatışma Alanı Olarak Süveyş Kanalı ve Büyük Güçler 1869-1882*, s. 83-111.

6 Baldwin, *Political Recollections*, s. 203-206; Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters*, s. 73.

7 Hamilton, *The Making of the Modern Admiralty*, s. 74-75.

8 Marston, *Britain's Imperial Role*, s. xi.

9 Hoskins, *British Routes to India*, Longmans, s. 54-79.

10 Low, "Empire and the Hajj", s. 269-290.

11 Reese, *Imperial Muslims*, s. 40-63.

Cidde’de hac mevsimi sırasında 15 Haziran 1858’de patlak veren isyan, müslüman ve Avrupalı tüccar çevreler arasındaki uzun süredir devam eden ekonomik ve diplomatik gerilimlerin kesişim noktasında ortaya çıkmıştır.¹² Müslüman tüccarlar, Avrupa konsoloslarının şehirdeki iktisadi ve siyasi hayata giderek artan müdahalelerine¹³ ve konsolosluk koruması altındaki tüccarların yarattığı haksız rekabete karşı tepki göstermekteydiler.¹⁴ Avrupalı tüccarlarla Hadramî kökenli müslüman tüccarlar arasındaki ekonomik çekişme,¹⁵ Hicaz Genel Valisi Nâmık Paşa’nın 1857-1858’de alkol ithalatını yasaklaması gibi uygulamalar,¹⁶ Eranee gemisi etrafında yoğunlaşan bayrak ve yargı yetkisi tartışmalarıyla birleşince şehirdeki hıristiyan varlığına yönelik toplumsal tepkiler daha görünür hale gelmiştir.¹⁷ Ayrıca 1857’de Hindistan’da meydana gelen büyük ayaklanmanın yankıları, İngiltere’nin Hindistan’daki müslümanlara yönelik baskılarına ilişkin haberler,¹⁸ müslüman coğrafyasında geniş bir yankı bulmuştur.¹⁹ Böylece bölgesel ekonomik çıkar çatışmaları, sömürge rekabeti ve dinî duyarlılıklar iç içe geçerek Cidde olaylarının zeminini hazırlamıştır. Bütün bu gerçekliklere rağmen olayların sebeplerine yönelik Kızıldeniz ve Levant’tan gönderilen İngiliz konsolosluk raporlarındaki “müslüman fanatizmi” söylemi²⁰ bazı İngiliz ve Fransız gazetelerinin bu yönde şekillenmesinde belirleyici olurken, olayları müslüman-hıristiyan ve hatta barbarlık-medinet arasındaki çatışmaya indirgemıştır.

Cidde’de meydana gelen şiddet olaylarının yalnızca “dinî fanatizm”le açıklanamayacağı, ekonomik, siyasi ve toplumsal etkenlerin birlikte değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Nitekim Masters, Ma’oz ve Ochsenwald, bu hadiseleri Osmanlı merkezileşme politikalarıyla Tanzimat reformlarının yarattığı yeni idarî ve ekonomik düzene karşı gelişen yerel bir tepkinin

12 NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in nr. 87.

13 Kurşun, “Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz”, s. 322.

14 XIX. yüzyılın ortaları, konsolosluk himayesinde ilk Avrupalı yerleşimcilerin Cidde’de kalıcı olarak bulunmaya başladıkları bir döneme işaret etmektedir. Nitekim tanınmış Sava ailesi 1830’larda şehre yerleşmiş, bunu takiben İngiltere 1836’da Fransa ise 1839’da konsolosluk açarak şehirdeki diplomatik ve ticarî varlıklarını kurumsallaştırmıştır (Freitag, “Helpless Representatives of the Great Powers?”, s. 357-381; Freitag, “Symbolic Politics and Urban Violence”, s. 111-138).

15 Pétriat, *Le négoce des Lieux Saints*, s. 71-124.

16 Freitag, *A History of Jeddah*, s. 301.

17 Ochsenwald, “The Jidda massacre of 1858”, s. 314-326.

18 1857’de Hindistan’da meydana gelen ayaklanmanın gerek İngiltere gerekse dönemin uluslararası politikasında nasıl bir anlam ifade ettiğine dair daha geniş bir bilgi için bk. Davis, “The Indian Uprising of 1857”, s. 617-630; Bender, *The 1857 Indian Uprising*; David, *The Indian Mutiny 1857*.

19 Burton, *Arabia, Egypt, India*, s. 88-89.

20 NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in nr 138.

sonucu olarak yorumlamaktadır. Onlara göre 1858 Cidde olayları, Avrupa'lı tüccarların ve onların himayesindeki hristiyanların Kızıldeniz ticaretindeki artan etkisinin, müslüman tüccar çevrelerinde doğurduğu hoşnutsuzlukla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda olaylar, Osmanlı reformist politikalarının yerel çıkar gruplarıyla yarattığı yapısal gerilimin ve ekonomik rekabetin kesişim noktasında ortaya çıkan çok boyutlu bir toplumsal patlama niteliği taşımaktadır.²¹ Ne var ki, İngiliz kamuoyu bu çok boyutlu arka planı büyük ölçüde göz ardı ederek, 1857'de Hindistan'da yaşanan isyanın yarattığı travmatik hatıranın da etkisiyle Cidde'deki gelişmeleri "müslüman fanatizmi" söylemi çerçevesinde değerlendirmiştir.²² Bu indirgemeci yaklaşım, olayların gerçek nedenlerini gölgede bırakırken Avrupa basınında İslam karşıtı bir algının pekişmesine hizmet etmiştir.

Bu çalışma, 1858 Cidde olaylarını, yerel dinamiklerin Avrupa basınındaki yerleşik İslam temsilleriyle kesiştiği ve bu temsil kalıplarının bazı gazetelerde yeniden öne çıktığı bir bağlam olarak incelemektedir. Çalışma, karşılaştırmalı arşiv analizi yöntemiyle İngiliz Dışişleri Arşivi (FO), Osmanlı Arşivi (BOA), dönemin Avrupa basınındaki yansımalar üzerinden olayların dinî, siyasî ve algısal boyutlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle Cidde olaylarına dair mevcut literatürde genellikle diplomatik ve idarî sonuçlara odaklanan yaklaşımların aksine, çalışmanın temel hedefi olayların Avrupa'daki, genelde müslüman ancak özelde Osmanlı karşıtı söylemlerin güçlenmesine nasıl zemin hazırladığını, bu algının hangi koşullarda şekillendiğini ortaya koymaktır. Çalışma, böylelikle gerek Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin kırılğan yapısını gerekse dönemin Avrupa kamuoyunda İslam'a yönelik algının dönüşümünü anlamaya katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1. 15 Haziran Olayları

Cidde'de 4 Haziran 1858 tarihinde İngiltere Konsolosluğu ile yerel yöneticiler arasında, Eranee (İrani) adlı ticaret gemisinin milliyetiyle ilgili başlayan tartışmalar kısa sürede büyümüştür.²³ İngiliz belgelerine göre Eranee adlı geminin yarı sahibi Salih Cevher, İngiliz-Hint vatandaşlığına sahipken, gemi ise İngiliz bandıralı olarak tescillenmiş ve İngiliz bayrağı taşımaktaydı.²⁴ Mayıs 1858'de Salih Cevher ortaklarıyla yaşadığı sorunlar

21 Masters, *Christians and Jews*, s. 165; Ma'oz, *Ottoman Reform in Syria and Palestine*, s. 29; Ochsenwald, "The Jidda massacre of 1858", s. 314-326.

22 Hindistan'daki 1857 isyanı, Avrupa'da müslüman-hristiyan geriliminin sembolü haline gelmiş, bu olayın ardından müslümanların farklı coğrafyalarda benzer isyanlar çıkarabileceği yönündeki düşünceler Avrupa kamuoyunda yoğun biçimde tartışılmıştır (*The Economist*, 12.09.1857).

23 NA, FO, 424/18, nr. 1.

24 NA, FO, 424/18, Inclosure 3 in nr. 120.

sebebiyle Osmanlı vatandaşı olduğunu ileri sürmüş, geminin Osmanlı bayrağı çekebilmesi için tescilinin değiştirilmesine yönelik yerel yöneticilerden izin talebinde bulunmuştur. Bu talep Kaymakam İbrâhim Ağa ile Cidde Kadısı Abdülkadir Efendi tarafından kabul edilerek İngiliz bayrağı indirilip yerine Osmanlı bayrağı çekilmiştir. Ancak İngiliz Konsolos Vekili Faraj Yusr²⁵ ise Osmanlı yerel makamlarının Eranee meselesiyle ilgilenme hakkı olmadığını savunarak karara itiraz etmiştir.²⁶ Bu sırada Süveyş'ten dönen İngiliz Konsolos Yardımcısı Stephen Page (1855-1858), Cidde'de denizaltı telgraf kablosu döşemesi için yapılan yüzey çalışmaları sebebiyle limanda bulunan HMS Cyclops'un²⁷ kaptanı Yüzbaşı William John Samuel Pullen'in da hazır bulunduğu konsolosluk mahkemesi kararı neticesinde, geminin İngiliz milliyetine ait olduğuna karar vererek gemiye tekrardan İngiliz bayrağının çekilmesine hükmetmiştir.²⁸

Eranee gemisinin bayrak değişikliği 15 Haziran sabahı HMS Cyclops'tan gönderilen İngiliz denizciler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklik şehirde mevcut gerilimi tırmandırmış ve aynı günün akşam saatlerinde silahlı bir kalabalık İngiltere Konsolosluğu'na saldırarak Konsolos Page'i öldürmüş ve binadaki İngiliz bayrağını da indirmiştir. Daha sonra saldırıların yönü Fransız Konsolosluğu'na çevrilmiş, burada bulunan ve kısa süre önce bu göreve atanan Konsolos Eveillard²⁹ ile eşi öldürülmüş, kızları ve konsolosluk tercümanı Emerat ise ağır yaralı olarak kurtulmuştur. 15 Haziran'ı 16 Haziran'a bağlayan gece boyunca saldırılar devam etmiş, Yüzbaşı Pullen'in raporuna göre yirmi dört kişi hayatını kaybederken, hayatta kalan bazı hristiyanlar ise yüzerek HMS Cyclops'a sığınmıştır.³⁰

Hicaz Genel Valisi Nâmık Paşa ancak 19 Haziran'da Mekke'den 800 askerle Cidde'ye gelmiş ve olayları kontrol altına alabilmişti.³¹ Yüzbaşı Pullen Cidde önlerinden ayrılmadan önce 21 Haziran'da HMS Cyclops'ta Hicaz Genel Valisi Nâmık Paşa ile görüşerek ondan şu taleplerde bulunmuştur:

1. Olayların fâillerinin örnek teşkil edecek biçimde cezalandırılması, adaletin hem yerel halk hem de Avrupa kamuoyu nezdinde duyurulması.

25 Cidde'nin önde gelen tüccarlarından biri olan Faraj Yusr, zaman zaman yerel hazineye borç verebilecek malî kapasiteye sahipti. Hatta Cidde olaylarının ardından hazineye yapmış olduğu yardımlardan dolayı Mekke Şerifi Abdullah Paşa'nın telkinleriyle Yusr'a dördüncü rütbeden bir kıta Mecidiye nişanı verilmiştir (BOA, A.AMD, 84/69, 29.12.1274; BOA, İ.DH, 411/27228, 23.01.1275).

26 Salih Cevher'in Faraj Yusr ve eski Cidde Konsolos Vekili Charles J.D. Cole ile ticarî meselelerden dolayı özel bir husumeti vardı (BOA, HR.TO, 231/25, 31.03.1858).

27 NA, FO, 424/18, nr. 150.

28 NA, FO, 424/18, Inclosure 1 in nr. 120.

29 BOA, HR.MKT, 234/91, 28.08.1274.

30 NA, FO, 424/18, nr. 1.

31 NA, FO, 424/18, nr. 17.

2. Adalet talebinin yalnız İngiltere ve Fransa adına değil, saldırıda hayatını kaybeden Protestan, Katolik, Rum Ortodoks ve Kıpti görevlilerin temsil ettiği “hristiyan dünya” adına tesis edilmesi.³²

2. 1858 Cidde Olayının Diplomatik ve Söylemsel İnşası

Bâbü’lî’ye göre Cidde’de yaşanan olaylar, İngilizler’in hukuksuz bir şekilde Eranee gemisine el koymasının ardından yaşanan gerginliklerin bir sonucuydu. Nâmık Paşa, özellikle İngiliz bayrağının gemiye yeniden takılırken İngiliz Konsolosu Stephen Page’in Osmanlı bayrağına kötü muamele etmesinin³³ halkın “onuruna dokunduğunu” belirterek, bu gelişmenin uzun süredir biriken tepkileri açığa çıkaran kıvılcım olduğunu savunmuştur.³⁴ Nitekim yerel kaynakların aktardığına göre olayların ilk aşamasında kalabalığın doğrudan cinayet işleme niyeti bulunmamaktaydı. Ancak topluluk İngiliz Konsolosluğu önüne ulaştığında, Page’in sert ve meydan okuyan tavırları, kitledeki öfkeyi daha da körüklemiş, bu gerilim kısa sürede kontrol edilemeyen bir şiddet dalgasına dönüşmüştür.³⁵ Konsolosun bu tavrı Batılı literatürde ve kamuoyunda göz ardı edilirken, olaylar sadece müslüman fanatizmine indirgenerek tek boyutlu bir anlatı ortaya konmuştur.

Bâbü’lî’nin ve yerel yönetimin bütün açıklamalarına karşılık olarak İngiltere, Cidde’de yaşanan olayları, yerel bir idarî krizden ziyade daha geniş bir bağlamda ele alarak toplumsal ve dinî dinamiklerin kesişimi olarak değerlendirmiştir. İngiliz hükûmetine göre saldırılar, sadece Eranee meselesinin tetiklediği bir diplomatik gerginlikten ibaret değildi. Aksine olaylar müslüman toplum içinde hristiyanlara karşı kökleşmiş husumetin ve yerel idarecilerin keyfi tutumlarının ortak bir sonucuydu. Nitekim kutsal topraklarda hristiyan varlığına karşı uzun süredir biriken tepkiler olduğuna yönelik uyarılar konsolosluk raporlarında sıkça dile getirilmiştir. İngilizler’e göre bu gelişme, Cidde olayını sıradan bir liman kenti çatışmasının ötesine taşıyarak Osmanlı Devleti’nin müslüman-hristiyan dengelerini koruma kapasitesiyle Levant-Kızıldeniz hattındaki stratejik konumunu doğrudan sorgulatan bir vaka haline getirmiştir.³⁶

Avrupa kamuoyunda Cidde olayına dair oluşan algı, büyük ölçüde İngiliz konsolosluk raporlarında yer alan iddialarla özellikle Yüzbaşı Pullen’in gözlemleri üzerinden şekillenmiştir. Londra’ya gönderilen bu raporlar,

32 NA, FO, 424/18, Inclosure 4 in nr. 88.

33 Pétriat, “D’une histoire locale”, s. 115-128.

34 NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in nr. 11.

35 NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in nr. 88.

36 NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in nr. 11.

olayın mahiyetini yerel bir ayaklanma veya idarî zafiyet çerçevesinden çıkararak müslüman fanatizminin sistematik bir tezahürü olarak tanımlamış ve böylece Batı kamuoyunda müslümanlara yönelik olumsuz yargıların güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede, Pullen'in ve İngiliz konsoloslarının değerlendirmeleri sadece diplomatik bir rapor olma özelliğinden çıkarak aynı zamanda Avrupa'daki İslam karşıtı söylemin inşasında etkili bir referans noktası haline gelmiştir.³⁷

Yüzbaşı Pullen'e göre, Hadramut kökenli müslüman gruplar arasında hristiyanların kutsal topraklardan uzaklaştırılması gerektiğine yönelik uzun süredir süregelen bir eğilim mevcuttu. Bu eğilimin zamanla güç kazanması, toplumsal atmosferi giderek daha gergin bir hale getirmiştir. Bazı müslüman gruplar Eranee meselesini "kâfirlerden arınma" fırsatı olarak görmüş,³⁸ bazı fanatik dinî gruplar da bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmakta gecikmemişti. Nitekim Pullen uzun süredir müslümanlar arasında hristiyanlara karşı biriken bu öfkenin ve yerel eşraf tarafından yapılan kışkırtıcı söylemlerin toplumsal infiali körükleyerek kitlesel şiddeti tetiklediğini savunmuştur.³⁹

Pullen'in raporları, Cidde'deki olayların dinî boyutuna özel bir vurgu taşımıştı. Ona göre isyanın fitilini ateşleyen iki temel unsur öne çıkmaktadır. İlki, Mekke'deki Şerif temsilcisinin aşırı fanatik bir tavır sergileyerek Müslümanlığı kabul etmeyenlerin öldürülmesi gerektiğini savunmasıdır. İkinci ise Delhi'den geldiği ve geniş bir dinî nüfuza sahip olduğu öne sürülen bir şeyhin, altmış müridiyle birlikte Mekke'ye ulaştığı yönündeki söylenilerdir. Pullen'e göre bu iki etken, zaten hassas olan toplumsal dengeleri daha da sarsmış, halk arasında uzun süredir biriken dinî öfkeyi yeniden canlandırarak şiddet eğilimini belirgin biçimde arttırmıştı.⁴⁰

Pullen'in değerlendirmelerinden farklı olarak, olaylara doğrudan tanıklık eden ve Fransa'ya dönüşünün ardından İmparator III. Napolyon (1852-1870) tarafından *Légion d'Honneur* nişanı ile onurlandırılan Fransız Konsolosluğu tercümanı Emerat, daha temkinli bir çerçeve sunmuştur. Emerat, Dışişleri Bakanı Alexandre Colonna-Walewski'ye (1855-1860) gönderdiği raporunda şehirde artmakta olan dinî hassasiyetlerin farkedildiğini, fakat bu gerilimin hristiyanların güvenliğini tehdit edecek ölçüde bir şiddete dönüşeceğinin öngörülmediğini belirtmiştir. Emerat'ın bu tespiti,

37 Nitekim Prousis, konsolos raporlarının her ne kadar ayrıntılı bilgi sunsa da mutlak bir tarafsızlık taşımadığını, bu sebeple diğer kaynaklarla birlikte ele alınmasının zorunlu olduğunu vurgulamaktadır (Prousis, *British Consular Reports*, s. 14).

38 NA, FO, 424/18, nr. 17.

39 NA, FO, 424/18, Inclosure 3 in nr. 120.

40 NA, FO, 424/18, Inclosure 3 in nr. 120.

Pullen'in olayları önceden planlanmış, bilinçli ve fanatik bir saldırı olarak yorumlayan daha sert yaklaşımından ayrılmaktadır. Bu değerlendirme ve raporlar neticesinde İngiliz ve Fransız diplomatik çevreleri, olayların kendiliğinden gelişen bir kargaşanın ötesinde fanatik bir ruhla⁴¹ örgütlü biçimde planlanmış bir saldırı olduğu kanaatine varırken, kamuoyu da bu çerçevede bir bakış açısı geliştirmiştir.⁴²

3. Seyyid Fadl ve Panislamist Tehdit Algısının Derinleşmesi

Yüzbaşı Pullen raporlarında, Cidde olaylarının sebepleri arasında Hindistan bağlantısına özel bir vurgu yapmıştır. Pullen'e göre Mekke'ye, yanında altmış kişilik müridiyle Delhi'den geldiği iddia edilen bir şahsiyetin varlığı, bölgedeki dinî gerilimi arttırdığı gibi olayların arka planında da etkili olmuştur.⁴³

İngiltere'nin Aden siyasî temsilcisi Tuğgeneral William Marcus Coghlan'ın raporu, İngiliz makamları açısından Pullen'in iddialarını somut bir güvenlik meselesine dönüştürmüştür. Coghlan, bahsi geçen şahsın Cidde'deki saldırılarla dolaylı biçimde bağlantılı olabileceği ihtimalini gündeme getirerek bu doğrultuda Aden genel valisi ile yazışmalar yürütmüştür. Edinilen bilgilere göre bu kişinin Mekke-Tâif hattında ikamet eden ve Moplahlar'ın dinî lideri Seyyid Fadl⁴⁴ olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlantı, İngilizler'in Cidde'deki olayları yalnızca yerel bir kargaşa olarak değil, Hindistan'daki müslüman direnişinin Kızıldeniz'e uzanan ideolojik bir yankısı olarak değerlendirmelerine imkân sağlamıştır.⁴⁵

Özellikle Hintli müslüman figürlerin Hicaz'da yarattığı etkinin İngiltere açısından nasıl bir rahatsızlık kaynağı haline geldiğini göstermesi bakımından Seyyid Fadl örneği oldukça önemlidir.⁴⁶ Çünkü Coghlan tarafından hazırlanan rapor, İngiliz makamlarının 1857'de Hindistan'da yaşanan

41 BOA, HR.TO, 231/10, 16.07.1858.

42 NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in nr. 53.

43 NA, FO, 424/18, nr. 249.

44 Tam adı Fazl b. Gavs Alevî b. Muhammed b. Sehl Mevlâ ed-Duveyla el-Alevî el-Hüseynî olan Seyyid Fadl Paşa Hadramut'un Terim kasabası civarında etkin olan Aleviyye kabilesine mensuptur (Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s. 219). Babası Seyyid Alevî Muhammed b. Sehl, Moplahlar arasında İngiliz karşıtı bilincin gelişmesinde önemli rol oynamış, İngiliz yönetimine karşı muhalefeti, "Saiful Battar" adlı broşürde güçlü bir şekilde dile getirilmiş ve bu broşürde "sonuna kadar İngilizler'e karşı savaş" çağrısında bulunmuştur (Panikkar, *Against Lord and State*, s. 61).

45 NA, FO, 424/18, nr. 249.

46 Al-Bâ (Bani) 'Alawî ailesi, X. yüzyılda Basra'dan Hadramut'a göç eden Ahmed b. İsa el-Muhâcir'in soyundan gelen, nesep (soya dayalı meşruiyet) ilkesine dayalı bir Seyyidler silsilesidir. Hadramut toplumunun hiyerarşik yapısında bu aile, dinî otorite ve sosyal prestijini en üst tabakasını oluşturmuş, zamanla tîrîqa 'Alawiyya adlı Sûfî

gelişmelerden ne kadar etkilendiklerini ve muhtemel yeni ayaklanmalar karşısında ne ölçüde teyakkuz halinde bulunduklarını açık biçimde ortaya koymaktadır. Coghlan'ın değerlendirmesine göre, 1852 yılında Malabar Moplahları'nın dinî lideri konumundaki Seyyid Fadl, Moplah isyanına karıştığı yönündeki şüpheler sebebiyle⁴⁷ Madras hükümeti tarafından 19 Mart 1852 tarihinde⁴⁸ Hicaz'a sürgün edilmiştir.⁴⁹ Arap kökenli olan ve sayıları 100.000 civarında bulunan Moplah müslümanları, Malabar ve Kanara bölgelerinde yaşamaktaydı ve İngiliz yetkililerce "fanatik eğilimlere sahip bir topluluk" olarak görülüyordu. Bu bağlamda Seyyid Fadl dinî nüfuzu sebebiyle Madras hükümetinin uzun süredir yakın takibinde bulunan bir figür haline gelmişti.⁵⁰

Coghlan, Madras hükümetinin talebi üzerine Seyyid Fadl'ın hareketlerini birkaç yıl boyunca izlemiş ve elde ettiği bilgileri düzenli raporlar halinde Londra'ya aktarmıştır. İngiliz kaynaklarında, Fadl'ın Arabistan üzerinden yeniden Malabar'daki müritleriyle temasa geçerek İngilizler'e karşı "entrikalara giriştiği" şüphesiyle son dönemdeki girişimlerinin oldukça tehlikeli bir nitelik kazandığı ve Hindistan'daki genel hoşnutsuzluk havasını körükleme potansiyeline sahip olduğu ifade edilmiştir. Moplahlar'ın geçmişte Malabar bölgesinde İngiliz otoritesine defalarca direndiklerine dikkat çeken Coghlan, Fadl'ın yakından gözetim altında tutulmasını ve özellikle Arabistan'dan ayrılmasına izin verilmemesini kesin bir dille talep etmiştir.⁵¹

Seyyid Fadl'ın özellikle Cidde, Mekke ve Medine'de açık biçimde İngiliz karşıtı bir söylem benimsediği ve müslümanları İngiliz otoritesine karşı direnmeye teşvik ettiği İngiliz raporlarında dile getirilmiştir. Aden politik ajanı W.M. Coghlan, bu tür vaazların farklı bölgelerden gelen hacılar üzerinde etkili olmasının, onların memleketlerine döndüklerinde İngiliz karşıtı dinî duyguları yayma potansiyeli taşıdığı uyarısında bulunmuştur. Bu bağlamda Coghlan, Osmanlı makamlarının Fadl'ı ya İngiliz yetkililerine teslim etmeye ya da Osmanlı topraklarının uzak bir bölgesine

gelenegi etrafında örgütlenerek Doğu Afrika ve Hint Okyanusu çevresinde geniş bir nüfuz ağı kurmuştur (bk. Bang, *Sufis and Scholars of the Sea*, s. 12-13).

47 Madras Record Office, *Correspondence on Moplah Outrages*, s. 9; Dale, "The Mappilla Outbreaks", s. 85-97.

48 Chekkutty, *Muhammed Abdur Rahman*, s. 82; Wood, *The Moplah Rebellion*, s. 24.

49 Hindistan'dan sürgün edilmesini ardından İstanbul'da Sultan Abdülmecid tarafından ağırlanan Seyyid Fadl'a büyük bir hürmet gösterilerek hem kendine hem de ailesine Cidde hazinesinden maaş bağlamıştır. İngilizler'in baskısıyla Hicaz'da ika-met ettirilen Fadl'ın Hindistan'a girişi yasaklanmıştır (BOA, A.MKT.NZD, 68/90, 01.03.1269; BOA, MVL, 293/1, 17.09.1271; BOA, HR.MKT, 93/59, 07.03.1271).

50 NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in nr. 249.

51 NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in nr. 249.

sürgün etmeye ikna edilmesinin uygun olacağını önermiştir. İngilizler’e teslim edilmesi durumunda, Fadl’ın ömrünün geri kalanını kendi memleketinden uzakta bir kalede hapsedilerek geçirmesinin “en güvenli çözüm” olacağını da altını çizmiştir. Coghlan, bu tedbirin hem bölgesel istikrar açısından hem de “müslüman fanatizminin ağır bedeller ödettiği” bir dönemde, İngiltere’nin Hindistan politikasına stratejik katkı sağlayacağı kanaatini dile getirmiştir.⁵²

Tıpkı Coghlan gibi Yüzbaşı Pullen da olayların başlıca sorumlularından biri olarak gördüğü Seyyid Fadl’ın İngiltere’nin bölgedeki güvenliği açısından ciddi bir tehdit oluşturduğunu savunmuş ve bu sebeple Nâmık Paşa’dan söz konusu kişinin kendilerine teslim edilmesini talep etmiştir. Ancak paşa, “Seyyid Fadl’ın alenen yakalanmasının Mekke ve çevresindeki Araplar’ı hükümete karşı ayaklanmaya sevkedeceği” gerekçesiyle bu talebi kesin bir dille reddetmiştir. Bu yanıt, İngiliz makamları tarafından Seyyid Fadl’ın bölgedeki nüfuzunun Osmanlı idaresi tarafından da dolaylı biçimde kabulü olarak yorumlanmıştır. Pullen, bu durumu İngiltere’nin “meşru müdahale hakkı” çerçevesinde değerlendirerek söz konusu şahsın sessiz biçimde kendisine teslim edilmesi yönünde ısrarcı olmuştur. Talebinin karşılıksız kalması halinde ise Seyyid Fadl’ın “zararlı öğretilerinin” engellenmesi veya en azından Osmanlı topraklarının uzak bir bölgesine sürgün edilmesi için hükümete başvuruda bulunmuştur.⁵³ Pullen’in ve Coghlan’ın bu ısrarları, İngiltere’nin Cidde olaylarını Hicaz’daki dinî otorite ağlarının imparatorluk çıkarlarına yönelik potansiyel bir tehdit olarak algıladığını net bir şekilde göstermektedir.

İngiltere Dışişleri Bakanı James Harris (The 3rd Earl of Malmesbury 1858-1859), Yüzbaşı Pullen ve Coghlan’dan edindiği istihbarata dayanarak Bâbü’lî’den Seyyid Fadl’ın kendilerine teslim edilmesini ve Aden’e gönderilmesini resmen talep etmiştir. Malmesbury, Fadl’ın 15 Haziran olaylarına doğrudan katıldığına dair yeterli delil bulunması halinde, bir İngiliz tebaası olarak kapitülasyonların 42. maddesi uyarınca yargılanması gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca suçun sabit görülmesi durumunda idam cezasının uygulanması veya en azından Osmanlı Devleti’nin Avrupa’daki bir toprağına sürgün edilmesi yönünde girişimlerde bulunulmasını istemiştir.⁵⁴

52 NA, FO, 424/18, Inclosure 3 in nr. 249.

53 NA, FO, 424/18, nr. 249.

54 NA, FO, 424/18, nr. 269; Yerel makamlar Seyyid Fadl’ın İstanbul’a çağırılması konusunda Bâbü’lî’den görüş sormuştur (BOA, A.MKT.MHM, 148/34, 01.05.1275).

4. Avrupa Basınında Dinî Söylem ve İslam Algısı

Avrupa kamuoyu Cidde'deki hadiseyi İslam dünyasında kökleşmiş bir düşmanlığın dışavurumu olarak değerlendirmiştir. Dönemin İngiliz kamuoyu İslam dünyasındaki hareketlenmeleri dalga ve okyanus metaforlarıyla betimlemiş, böylece müslümanların küresel ölçekte birleşme potansiyeli sınırsız ve kontrol edilemez bir tehdit olarak algılanmıştır.⁵⁵ Bu bağlamda İngiliz gazeteleri, olayı “İslam’ın en yüce biçimde tezahür eden hissiyatının kanlı bir yansıması” olarak tanımlayarak, tarihsel bir din çatışmasının yeni halkası şeklinde sunmuştur. Bu söylemde, müslüman toplumlarda hristiyanlara karşı “derin bir nefret”in halen varlığını sürdürdüğü, bu nefretin Kur’an’ın ilkeleriyle beslendiği, Haçlı seferleriyle pekiştiği ve yüzyıllar boyunca süren çatışmalarla canlı tutulduğu ileri sürülmüştür. Dolayısıyla Cidde'deki saldırılar, bireysel şiddet eylemlerinin aksine “iyi bir müslüman olma görevinin” dinî bir tezahürü olarak betimlenmiştir.⁵⁶ Hatta bazı gazete ve dergiler olayları “Hilalin Haç üzerindeki zaferine dair söylentilerin” tetiklediği bir “iman patlaması” şeklinde nitelemiştir.⁵⁷

Benzer biçimde Fransız basını da olayları yerel bir ayaklanmadan ziyade, Doğu'da hristiyan medeniyetine karşı yürütülen sistematik bir “dinsel imha hareketi” olarak yorumlamıştır.⁵⁸ *Journal du Tarn* gazetesi, Cidde'deki saldırıları “İslam’ın Batı’nın gücü karşısında verdiği son çırpınış” şeklinde değerlendirerek, “İslam, Avrupalılar’ın üstünlüğünü kabul edecektir, ancak o zamana kadar sert cezalar ve sıkı askeri tedbirlerle dizginlenmediği sürece benzer hakaretler yaşanmaya devam edecektir” ifadeleriyle hükümeti açık müdahaleye çağırmıştır. Böylece hem İngiliz hem de Fransız basınında Cidde, “Doğu’nun medeniyet karşıtı öfkesi”nin yeni merkezi olarak sunulmuş ve Avrupa müdahalesine meşruiyet kazandıran bir dinî söylemin sembolüne dönüşmüştür.⁵⁹

1858'deki Cidde olayları, çağdaş gözlemciler tarafından 1857 Hindistan ayaklanmasının hemen ardından yaşanan bir başka “Doğu krizi” olarak görülmüştür. Nitekim her iki olayın zaman bakımından yakınlığı dönemin diplomatları ve modern tarihçiler tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Nitekim Bayly, XIX. yüzyıl ortasındaki bu tür “madun ayaklanmalar”ın birbirinden bağımsız olmadığını küresel ölçekte bağlantılı hareketler olarak algılandığını belirtir.⁶⁰ Ona göre, bu isyanların maddi ve psikolo-

55 Ferris, “The Internationalism of Islam”, s. 57-77.

56 *The Leader*, 17.07.1858.

57 *The Living Age*, 18.09.1858.

58 *De La Loire*, 16 Juillet 1858.

59 *Journal Du Tarn*, 17.07.1858.

60 Bu ölçekte, Bertrand’ın savunduğu “simetrik” tarih anlayışından uzak kalınmaktadır, çünkü Cidde'deki müslümanların Hint ayaklanmasına nasıl baktıklarını ve

jik bağlamlarını birlikte ele almak hem yerel deneyimlerin niteliğini hem de dönemin dünya ölçeğindeki tarihsel eş zamanlılığını anlamaya imkân tanır.⁶¹ Bu çerçevede Cidde olaylarına dair en sert tepkiler İngiliz kamuoyundan gelmiştir.

Seyyid Fadl ve Hindistan örnekleri, İngiliz kamuoyunda sömürge krizi ile “müslüman fanatizmi”nin beklenmedik ölçekteki tezahürü olarak algılanmıştır. Delhi, Kanpur ve Leknev’de (Lucknow) yaşanan şiddet, İngiliz kamuoyunda derin bir dinî güvensizlik duygusu yaratmış, kısa sürede “Doğu’daki her müslüman potansiyel bir isyancı” anlayışına dönüşmüştür. Bu travmanın etkisiyle Cidde’de yaşanan hadiseler, Hindistan’daki öfkenin Kızıldeniz üzerinden yeniden yankılanması hatta “Kızıldeniz üzerindeki tamamlayıcısı” olarak tanımlanmıştır.⁶² Böylece Cidde, imparatorluk hafızasında Hindistan’daki felaketin bir devamı, hatta “İslamî fanatizmin yeni cephesi” olarak sembolleştirilmiştir.

İngiliz kamuoyunun önde gelen gazete ve dergileri Hindistan olaylarında “Doğu’nun gerçek yüzünü” açığa çıkardığını ileri sürerek, Cidde’de “imanlı bir kalabalığın hristiyanları katletmek amacıyla bir araya gelmesi” şeklinde söylem geliştirmiştir. Bu bağlamda Hindistan’daki isyan nasıl “İngiliz uygarlığının kalbine yönelmiş bir ihanet” olarak görülmüşse, Cidde olayı da “Doğu’da yeniden baş kaldıran İslamî fanatizm”in işareti sayılmıştır. Gazetelerde yer alan anlatılarda Cidde’deki müslümanlar “dinî vecd içinde hareket eden barbar kalabalıklar” olarak nitelendirilirken, Osmanlı Devleti ise “Hristiyanları koruyamayacak kadar zayıf ve güvenilmez” bir güç olarak resmedilmiştir. İngiliz basını bu anlatı üzerinden Bâbü’lî’yi hedef almış, sultanın bölgedeki etkisizliği gerekçe gösterilerek Osmanlı topraklarının artık Avrupa müdahalesi olmaksızın düzenlenemeyeceği iddia edilmiştir.⁶³ Bu bağlamda Sultan Abdülmecid, farklı mezhep ve etnik kökenlerden oluşan dağınık eyaletlerin başında “sadece sembolik bir figür” olarak gösterilmiştir.⁶⁴

Olayların basındaki yansımaları kısa sürede Kızıldeniz’le sınırlı olmaktan çıkmış, “Müslüman fanatizminin coğrafi yayılımı” şeklinde sunulmuştur.

eylemlerini bu küresel bağlamda mı değerlendirdiklerini gösteren çok az kaynak bulunmaktadır (Bertrand, *L’Histoire à parts égales*, s. 14). Bu sebeple, öncelikle Cole’un yaptığı gibi, sadece Avrupalı yöneticilerin ve gözlemcilerin imparatorluk hayallerini değil, aynı zamanda bu kentsel ayaklanmaların yapılarını ve bunların patlak vermesine yol açan siyasî süreçleri de dikkate alarak “karşılaştırmalı” bir tarih yaklaşımına başvurmak gerekir (Cole, “Of Crowds and Empires”, s. 106-133).

61 Bayly, *La Naissance du monde moderne*, s. 272-273.

62 NA, FO, 424/18, nr. 12.

63 *The Spectator*, 17.07.1858.

64 *The Nonconformist*, 21.07.1858.

İngiliz ve Fransız kamuoyları,⁶⁵ olayların etkisinin Mısır ve Girit'e kadar uzandığını, hatta Kandiye'deki olayları müslüman fanatizminin yeni bir dalgası olarak hristiyanlara karşı şiddet olaylarını tetiklediğini ileri sürmüştür.⁶⁶ Böylece İslam coğrafyası, "şiddet potansiyeli yüksek tek bir bütün" olarak çerçevelenmiş ve Cidde "Doğu'nun dinî öfkesinin merkezi" konumuna taşınmıştır.⁶⁷

İngiliz konsolosluk raporlarının Cidde'yi "Osmanlı topraklarında yaygın dinî şiddet eğiliminin yeni halkası" olarak sunması, özellikle Protestan ve misyoner çevrelerde güçlü bir endişe atmosferi yaratmıştır.⁶⁸ Misyoner raporlarından aktarılan örneklerle, Suriye'deki hristiyan varlığının sürrekli bir tehdit altında bulunduğu anlatısı pekiştirilmiştir.⁶⁹ Bu bağlamda *The Evangelist* gibi yayın organları, Tanzimat ve Islahat fermanlarını "kâğıt üzerinde kalan sembolik adımlar" olarak nitelendirmiş, Bâbü'lî'nin hristiyan tebaaya yönelik tutumunu "medeniyet maskesi altında sürdürülen bir ikiyüzlülük" şeklinde yorumlamıştır. Sadrazam Âli Paşa'nın "İhtida eden bir Türk ülkesini terketmelidir" şeklindeki sözlerine atıf yapan gazeteler, Cidde meselesini Bâbü'lî'nin gerçek yüzünü açığa çıkaran bir örnek olarak sunmuştur. Böylece Osmanlı yönetimi, reformist iddialarına rağmen "bağnaz halkın baskısı karşısında iradesiz kalan bir güç" olarak tanımlanırken, Cidde ise Batı basınında medeniyet-barbarlık karşıtlığının yeni simgesi haline gelmiştir.⁷⁰

Bazı İngiliz gazeteleri ise Cidde olaylarını Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecinin yeni bir göstergesi olarak yorumlamış, devletin artık "medeniyetin ilerlemesi önünde bir engel" teşkil ettiğini ileri sürmüştür. Bu değerlendirmeler, Kırım Savaşı sonrası oluşan dengenin fiilen sona erdiği⁷¹ ve Avrupa'nın Osmanlı topraklarında "yeni siyasal yapılar kurma görevini" üstlenmesi gerektiği fikrini güçlendirmiştir.⁷² İngiliz kamuoyunda şekillenen bu yaklaşımlar, Avrupa genelinde "hasta adam"ın mirasının paylaşılmasına⁷³ ilişkin daha radikal çözüm arayışlarını da körüklemiştir. Gazete yorumlarında, eğer gerçekten sultanın egemenliği korunmak isteniyorsa

65 *Le Moniteur Universel*, 14.07.1858; *Le Moniteur Universel*, 25.07.1858; NA, FO, 424/18, Inclosure in nr. 17.

66 *The British Colonist*, 29.07. 1858.

67 *The Nonconformist*, 21.07.1858.

68 *The Evangelist*, 2.09.1858.

69 *The Presbyterian*, 31.07.1858.

70 *The Evangelist*, 2.09.1858.

71 *The Leader*, 17.07.1858.

72 *The Spectator*, 11.09.1858.

73 Palmer, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, s. 32; Bolsover, "Nicholas I and the Partition of Turkey", s. 115-145.

bunun açık ve kararlı bir biçimde yapılması gerektiği, aksi halde çökmekte olan bir gücü ayakta tutma yönündeki ikircikli politikaların artık sürdürülemez olduğu ileri sürülmüştür. Bu çerçevede İngiliz hükümetinin Osmanlı politikasına yönelik eleştiriler sertleşmiş; Londra yönetiminin artık iki seçenek arasında bir tercih yapması gerektiği vurgulanmıştır. Ya Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü koşulsuz biçimde savunularak mevcut statüko korunmalı, ya da açıkça yeni bir siyasal düzenin inşası hedeflenmeliydi. Aksi takdirde, sürdürülen kararsızlık politikası Osmanlı topraklarında yeni felaketlerin zeminini hazırlayacak ve medeniyet adına çok daha yıkıcı sonuçlara yol açacaktı. Bu tartışmaların sonucunda, "Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri ailesine dahil olmasının ancak müslüman egemenliğinin son bulmasıyla mümkün olabileceği" yönündeki görüş bazı İngiliz gazetelerinde güç kazanmış, böylece Osmanlı'nın geleceği artık Avrupa'nın müdahale gündeminin merkezine yerleşmiştir.⁷⁴

5. İntikam, Fanatizm ve Mekke'nin İşgali Tasarısı

Osmanlı yerel idaresinin Cidde olayları sırasında etkisiz kalması,⁷⁵ Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkilerin hızla gerginleşmesine sebep olmuştur.⁷⁶ Avrupa basını ve kamuoyunda yükselen tepkiler, Avrupalı güçlerin Doğu'daki askerî varlıklarını meşrulaştırmak için sıklıkla başvurdukları "koruma söylemi"ni yeniden canlandırmıştır. Bu süreçte Cidde'de yaşananlar, Kızıldeniz'den Levant'a uzanan bir istikrarsızlık zincirinin ilk halkası olarak görülmüştür. Böylece Osmanlı Devleti'nin bölgedeki idarî kapasitesi ve müslüman-hıristiyan dengelerini koruma gücü, uluslararası düzeyde ciddi biçimde sorgulanmaya başlanmıştır.⁷⁷

Olayların Avrupa basınında geniş yankı bulması, Osmanlı Devleti'ne yönelik sert önlemler alınması yönündeki talepleri güçlendirmiştir. İngiliz gazeteleri, 1856'da Çin deniz polisi tarafından İngiliz bayrağına yapılan hakarete atıfta,⁷⁸ İngiliz bayrağının itibarının korunması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁹ Buna karşın, İngiliz hükümeti meseleyi Osmanlı egemenliği-

⁷⁴ *The Spectator*, 11.09.1858.

⁷⁵ Benzer şekilde, dönemin *Colonial Office* raporlarında da Osmanlı donanmasının korsanlık ve silah kaçaklığı karşısında yetersiz kaldığı, bu durumun İngiliz çıkarları açısından ciddi bir güvenlik riski doğurduğu vurgulanmıştır (Smith, *Colonial Chaos in the Southern Red Sea, A history of Violence from 1830 to the Twentieth Century*, s. 113-115).

⁷⁶ BOA, İ.MMS, 13/532, 05.12.1274; Raymond, *British Policy towards Tunis (1830-1881)*, s. 274

⁷⁷ Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World*, s. 165.

⁷⁸ Wong, *Deadly Dreams: Opium, Imperialism, and the Arrow War (1856-60) in China*, s. 41-66.

⁷⁹ BOA, HR.TO, 53/32, 22.07.1858.

ni zedelemeyen, diplomatik yollardan çözme eğilimi göstermiştir.⁸⁰ Ancak bu temkinli tutum, Londra'da kamuoyu baskısıyla diplomatik ihtiyat arasındaki gerilimi belirginleştirmiştir.⁸¹ Kamuoyu baskısının giderek artması üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Malmesbury, amirallik ile iletişime geçmiş ve HMS Cyclops'un derhal Cidde'ye geri dönerek⁸² sorumluların cezalandırılmasını,⁸³ İngiltere'nin bütün taleplerinin eksiksiz biçimde yerine getirilmesini istemiştir.⁸⁴ Ayrıca hükümet Bâbîâlî'ye Cidde meselesinin hafife alınamayacak kadar ciddi bir konu olarak değerlendirildiğini, Kızıldeniz'deki hıristiyan ve İngiliz prestijinin korunmasının temel ilkele-ri olduğu sert bir dille bildirmiştir. Hatta hükümet, daha da ileri giderek adaletin hızla sağlanmaması halinde Cidde'nin ele geçirileceğine dair uyarıda da bulunmuştur.⁸⁵

19 Temmuz 1858'de İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Stratford Canning (1842-1858), parlamentoda yaptığı konuşmada Cidde'deki saldırıların niteliğine ve bu saldırılara zemin hazırlayan koşullara dikkat çekmiştir. Bütün ihmalkârlığın doğrudan Bâbîâlî'ye atfedilmemesi gerektiğini, zira sultan ve nazırlarının olayı öğrenir öğrenmez derin bir üzüntü duyduklarını ve tazminat ödemeye hazır olduklarını bildirdiklerini vurgulamıştır. Canning, bazı çevrelerde dile getirilen "Mekke'nin işgali" veya "kutsal emanetlerin ele geçirilmesi" gibi önerilerin ise son derece tehlikeli olduğunu, böyle bir adımın askerî bakımdan mümkün olsa bile, kendi ifadesiyle "müslüman dünyası"⁸⁶ olarak nitelediği geniş müslüman topluluklar arasında telafisi güç bir nefret dalgası yaratacağını belirtmiştir. Canning'e göre böylesi bir adım, Osmanlı topraklarındaki farklı inanç grupları arasında son dönemde gelişen yakınlaşma umutlarını zedeleyerek İngiltere'nin bölgedeki uzun vadeli hedeflerine zarar verebilirdi.⁸⁷

Lord Malmesbury, Canning'in değerlendirmesine cevaben, hükümetin Mekke'ye ya da diğer kutsal şehirlere askerî kuvvet gönderileceği

80 *The Living Age*, 18.09.1858.

81 *The Nonconformist*, 21.07.1858.

82 HC Deb 12 July 1858 vol 151 cc1285-6.

83 HC Deb 12 July 1858 vol 151 cc1285-6.

84 HL Deb 19 July 1858 vol 151 cc1655-9; BOA, HR.TO, 53/31, 15.07.1858; NA, FO, 424/18, No. 15.

85 HC Deb 22 July 1858 vol 151 cc1931-3.

86 Aydın, "İslam dünyası" kavramının tarihsel olarak homojen bir gerçekliği ifade etmediğini; modern çağda Avrupalı diplomatlar, seyyahlar ve oryantalistler tarafından müslüman toplulukları tek bir blok olarak kavramsallaştırmak amacıyla kullanıldığını belirtir. XIX. yüzyıl ortasında "müslüman dünyası" gibi ifadelerin yaygınlaşmasını da bu dışsal söylemin erken temsil biçimleri arasında değerlendirir (ayrıntılı bilgi için bk. Aydın, *İslam Dünyası Fikri, Çalışması*).

87 HL Deb 19 July 1858 vol 151 cc1655-9.

yönündeki söylentilerin temelsiz olduğunu açıklamıştır. Malmesbury, İngiliz dış politikasının temel amacının Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü muhafaza etmek ve başlatılan reformları sürdürme konusunda sultanı teşvik etmek olduğunu belirtmiştir. Nitekim kamuoyunun aksine Malmesbury'ye göre, Cidde'de yaşanan olay, "İslam dünyasında genelleşmiş bir fanatizmin" değil, belirli bir gemiye ilişkin münferit bir anlaşmazlığın sonucuydu. Bu sebeple, Bâbîâlî'nin birkaç gün içinde adaletin gereğini yerine getireceğine dair inancının tam olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸

1858 yazında, Cidde krizinin yarattığı infial, yalnızca parlamentoda hararetli tartışmalar doğurmakla kalmamış, bazı çevrelerde Mekke'nin fiilen ele geçirilmesine ilişkin somut stratejik planların da gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu türden en açık metinlerden biri tarihçi ve İngiliz aristokrasisinin bir üyesi olan James J. Macintyre tarafından kaleme alınan *A Plan for the Military Seizure and Occupation of the Temple and City of Mecca* adlı broşürdür. Macintyre planını 12 Ekim 1857 tarihinde Başbakan Henry John Temple'ye (Lord Palmerston 1855-1858) sunmuşsa da broşür Cidde olaylarının hemen ardından yayımlanmıştır.⁸⁹

Plana göre operasyonun üssü Cidde hattı olacak; Aden⁹⁰ ve Perim⁹¹ gibi İngiliz kontrolündeki istasyonlar lojistik destek ve sevk noktası işlevi görecektir. Macintyre, 3-4000 kişilik süvari ve topçudan oluşan bir kuvvetle kâfi derece lojistik desteğin sağlanması halinde kentin ve kutsal mekânların kısa sürede ele geçirilebileceğini öngörmüştür. Planın en çarpıcı ve ideolojik boyutu, askerî hedeflerin açıkça sembolik olmasıdır. Macintyre, Kâbe'deki "siyah ve beyaz taşlar"ın sembolik olarak ele geçirilmesini, İslam'ın ruhanî gücünü kıracak ve Hindistan'daki müslümanların moralini altüst edecek bir eylem olarak tasavvur etmiştir. Bu müdahalenin "toprak kazanma" amacı taşımadığını savunan Macintyre, aksine "sert bir meşru müdafaa" ve "misilleme" olarak sunulması gerektiğini belirtmiştir.⁹²

88 HL Deb 19 July 1858 vol 151 cc1655-9.

89 Macintyre, *A Plan for the Military Seizure*.

90 1839'da İngiltere'nin Aden'i ilhak etmesi, Hindistan'daki çıkarlarını koruma ve bölgesel ticaret yollarını denetim altına alma stratejisinin önemli bir adımı olarak görülmüştür (Reese, *Imperial Muslims*, s. 40-63).

91 Cidde'de yaşanan gelişmeler, İngiltere'nin Hindistan olaylarından kalan güvenlik endişelerini yeniden gündeme taşımış ve Kızıldeniz'in istikrarının imparatorluğun genel güvenliği ile doğrudan ilişkili olduğu düşüncesini pekiştirmiştir. Bu stratejik değerlendirme, İngiltere'nin *imperial defence* anlayışını kurumsallaştırmasına ve Aden, Perim, Sokotra gibi bölgelerde askerî varlığını artırmasına sebep olmuştur (Fargher, "Steam, Cannon, and Wires", s. 140-150).

92 Macintyre, *A Plan for the Military Seizure*, s. 30-37.

Mekke'nin kısa süreli işgalini öngören bu plan, doğrudan askerî uygulanabilirlikten ziyade, 1857 Hindistan ayaklanmasının İngiliz kamuoyunda yarattığı travmanın etkisiyle şekillenen bir psikolojik caydırıcılık fikrine dayanıyordu. Ayaklanma 1858'in ortalarında bastırılmış olsa da İngiliz kolonyal idaresinde müslüman direnişinin başka bölgelerde yeniden ortaya çıkabileceği endişesi canlılığını korumaktaydı. Bu sebeple Mekke'ye yönelik olası bir operasyon, mevcut bir isyana karşı bir tedbir olmaktan çok, 1857'nin yarattığı korkunun uzantısıydı. Cidde olayı ise bu düşüncenin yeniden gündeme gelmesine ve bazı çevrelerce daha somut bir gerekçe olarak sunulmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Lord Stratford Canning'in parlamentodaki konuşmasında, böyle bir girişimi "müslüman dünyasında telafisi imkânsız nefret doğuracak bir delilik" olarak nitelemesi, bu planın belirli çevrelerde ciddiyetle tartışıldığını göstermektedir.

6. İngiliz Müdahalesi ve Osmanlı Egemenliğinin Sınanışı

İngiliz hükümeti, Hicaz'ın giderek anti-empyralist eğilimlerin merkezi haline gelmesinden derin bir kaygı duymaya başlamıştı. Bu endişeler, İngiltere'nin Cidde meselesine konsoloslarının öldürülmesinin ötesinde, bölgedeki siyasi ve iktisadî nüfuzunun korunması açısından da yaklaşmasına sebep olmuştur.⁹³ Nitekim İngiltere ve Fransa'nın artan diplomatik baskısı, Bâbü'lî'yi harekete geçmeye mecbur bırakmış, olayların soruşturulması için Ferik İsmâil Paşa'nın Cidde'ye gönderilmesine karar verilmiştir.⁹⁴ Ancak hıristiyan nüfusa güven telkin etmek isteyen İngiliz hükümeti, daha sert tedbirlerin alınması gerektiği savunmuştur. Bu doğrultuda, Hicaz Genel Valisi Nâmık Paşa üzerinde baskı oluşturmak ve suçluların süratle cezalandırılmasını sağlamak amacıyla, Yüzbaşı William Pullen'in Cidde'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁵ Ayrıca İngiliz hükümeti, Bâbü'lî'den isyanın elebaşlarının kamuoyu önünde idam edilmelerini, yerel idarecilerin tutumlarının soruşturulmasını ve şehre sembolik bir "ceza vergisi" uygulanması taleplerinde bulunmuştur.⁹⁶

Pullen'in görevlendirilmesi, İngiliz diplomatik çevrelerinde yeni bir tartışmayı gündeme getirmiştir. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Lytton Bulwer (1858-1865), cezaların doğrudan sultanın emriyle infaz edilmesi gerektiğini savunarak, adaletin yabancı baskısıyla tesis edilmesinin yerel müslümanlar arasında hoşnutsuzluğa ve yeni ayaklanmalara sebep olacağı uyarısında bulunmuştur.⁹⁷ Bulwer, Hindistan'daki İngiliz

93 Hamilton, *Sinai, The Hedjaz, and Soudan*, s. 76-77.

94 BOA, A.MKT.NZD, 249/15, 14.05.1274.

95 BOA, A.MKT.UM, 322/43, BOA, A.MKT.UM, 322/42.

96 NA, FO, 424/18, No. 46; BOA, İ.MMS, 13/532, 05.12.1274.

97 NA, FO, 424/18, nr. 51.

çıkarlarının güvenliği bakımından, sultanın İslam dünyasının manevi lideri sıfatıyla İngiltere’nin yanında yer aldığı izleniminin korunması stratejik öneme sahip olduğuna inanıyordu.⁹⁸ Aksi takdirde müdahale dinî bir nitelik kazanarak, hac mevsiminde Mekke’de toplanan kalabalıklar arasında daha geniş çaplı bir isyana yol açabilirdi.⁹⁹ Bu sebeple Bulwer, cezaların Halife Abdülmecid’in inisiyatifiyle uygulanmasının İslam dünyasında daha fazla meşruiyet sağlayacağını Malmesbury’ye iletmiştir.¹⁰⁰

Bulwer’in uyarılarını dikkate alan Dışişleri Bakanı Malmesbury, Cidde’ye gönderilecek İngiliz savaş gemilerine Osmanlı makamlarıyla tam bir eşgüdüm içinde hareket etmeleri yönünde talimat vermiştir.¹⁰¹ Bu düzenleme, görünürde Osmanlı egemenliğine saygı göstermeyi amaçlasa da fiiliyatta İngiltere’nin bölgedeki siyasî ve iktisadî nüfuzunu pekiştiren bir girişim niteliği taşımaktaydı. Talimat gereği, Kızıldeniz’deki İngiliz filosu gerekli görülen durumlarda Cidde’ye veya çevredeki stratejik noktalara yönlendirilecek, bu kuvvetler hıristiyan karşısı hareketleri bastırmak ve sorumluları cezalandırmakla yetkili olacaktı.¹⁰²

19 Temmuz 1858 tarihinde Cidde açıklarına demirleyen HMS Cyclops’un komutanı Yüzbaşı William Pullen, aynı gün Arafat’ta bulunan Hicaz Valisi Nâmık Paşa’ya gönderdiği mektupta, İngiliz ve Fransız konsoloslarının katillerinin derhal idam edilmesini, infazların gemiden görülebilecek bir noktada yapılmasını istemiş ve bütün bunlar için yalnızca otuz altı saat süre tanımıştır. Aksi halde şehrin abluka altına alınacağını ve topçu ateşiyle cezalandırılacağını belirtmiştir.¹⁰³ Nâmık Paşa ise idam yetkisinin kendisinde olmadığını, böyle bir kararın yalnızca İstanbul’un onayıyla alınabileceğini ifade ederek, olası bir bombardımanın hem Osmanlı hem de yabancı mülkleri yok edeceğini ve bunun Arap kabileleri arasında sultana karşı bir isyanı tetikleyebileceğini vurgulamıştır.¹⁰⁴ Ayrıca İngiltere ile Osmanlı arasında iş birliği olmadığı yönünde doğacak bir izlenimin Kızıldeniz boyunca geniş çaplı bir “dinî ayaklanma” dalgasına yol açabileceği uyarısında bulunmuştur.¹⁰⁵

Nâmık Paşa’nın bütün uyarılarına rağmen Pullen, 25 ve 26 Temmuz’da Cidde’yi iki defa bombalamıştır. Bombardıman, kentte ağır hasara yol

98 NA, FO, 424/18, nr. 78.

99 NA, FO, 424/18, nr. 62; BOA, İ.HR, 160/8566, 25.02.1275.

100 NA, FO, 424/18, nr. 54.

101 NA, FO, 424/18, nr. 56.

102 NA, FO, 424/18, nr. 81.

103 BOA, HR.SYS, 97/1, 03.11.1858.

104 NA, FO, 424/18, Inclosure 8 in nr. 148.

105 NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in nr. 138.

açarak sivil kayıplara ve ticarî zararlara sebep olmuştur.¹⁰⁶ 31 Temmuz'da yeniden yazışmaya geçen Pullen, Cidde'de tutuklu bulunan zanlıların kimlik ve görev bilgilerini talep etmiş, ayrıca Salih Cevher, Şeyh Abdülgaflar, Muhtesip Abdullah Ağa, Said Cağalîf, Şeyh Ali Bas İbrâhim ve Molla Kadri'nin hıristiyanlara karşı kışkırtıcılık yaptıkları iddialarını gündeme getirmiştir. Nâmık Paşa, olaylara karıştığı tespit edilen on altı kişinin isimleri ve tanık ifadelerinin yer aldığı soruşturma mazbatasının bir kopyasını Pullen'le paylaşmıştır. Nihayet olayların soruşturulması, suçluların cezalandırılması için özel memuriyetle İstanbul'dan gönderilen Ferik İsmâil Paşa'nın 3 Ağustos'ta Cidde'ye ulaşmasının ardından, sorumluların idamına karar verilmiştir.¹⁰⁷

5 Ağustos 1858 sabahı, Yüzbaşı Pullen'in talimatı ve gemide görevli Teğmen Armstrong'un gözetimi altında infazlar gerçekleştirilmiştir. On bir mahkûm, HMS Cyclops ve Hindistan'dan gelen İngiliz gemilerinin subay ve mürettebatının huzurunda, denizden açıkça görülebilecek biçimde başları kesilerek idam edilmiştir. Bu sahne, İngiliz kamuoyuna "adaletin yerine getirildiği" mesajını verirken, Osmanlı egemenliği ile İngiliz askeri nüfuzu arasındaki kırılmanlık ile müttefiklik kavramının sınırını da görünür hale getirmiştir.¹⁰⁸

İnfazların hemen ardından Nâmık Paşa, Cidde'de bir bildiri yayımlayarak uygulanan cezaların yerel otoritenin keyfi bir kararı olmadığını, merkezden gönderilen bir imparatorluk fermanı doğrultusunda gerçekleştirildiğini ilan etmiştir. Bildiriye fermanın Arapça tercümesi de eklenerek sadece bütün Hicaz'da duyurulmuştur. Bu adım, Osmanlı yönetiminin merkezi otoritesini görünür kılma ve bölgedeki idari kontrolü yeniden tesis etme çabasının açık bir göstergesi olmuştur.¹⁰⁹

12 Ağustos'taki ayrıntılı raporunda Yüzbaşı Pullen, Cidde bombardımanının "cezasızlık algısını ortadan kaldırmak" amacıyla gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Ona göre, Mekke'nin yakınlığı bölge halkında "dinî dokunulmazlık" duygusu yaratmıştı. Cidde'nin bombalanması ise bu algıyı kırarak hıristiyan varlığı açısından caydırıcı bir psikolojik etki doğurmuştur.¹¹⁰ Pullen, infazların hıristiyan kamuoyunda adalet duygusunu tatmin ettiğini ancak aynı zamanda Osmanlı taşrasında düzenin yalnızca dış baskı ve gözetimle sürdürülebileceğini gösterdiğini ifade etmiştir.¹¹¹

106 BOA, HR.SYS., 97/1, 03.11.1858.

107 BOA, İ.MMS, 15/614, 20.09.1275; BOA, A.MKT.MHM, 140/78, 17.02.1275; BOA, A.AMD, 83/22, 06.12.1274; NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in nr. 138.

108 NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in nr. 138.

109 NA, FO, 424/18, Inclosure 1 in nr. 193.

110 NA, FO, 424/18, Inclosure 1 in nr. 148.

111 NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in nr. 138.

Pullen’in aksine Bulwer, Cidde’nin bombalanmasının yerel bir olaydan ibaret görülmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Ona göre, Mekke’deki yaklaşık 300.000 hacı üzerinde derin psikolojik etkiler yaratabilecek bu eylem, kutsal şehirlerden dönen kalabalıklar aracılığıyla bütün İslam dünyasında yankı bulma riski taşıyordu. Bu durum, müslümanlar ile hristiyanlar arasındaki kırılğan anlayışı zedeleyebilir, halkta korku ve öfke biçiminde duygusal tepkiler yaratabilirdi. Bulwer bu sebeple, Osmanlı topraklarının bazı bölgelerinde güvenlik sorunlarının birkaç hafta daha sürebileceği uyarısında bulunmuştur.¹¹²

İngiliz kamuoyundaki tartışmalar ise daha geniş bir stratejik endişeyi yansıtmaktaydı.¹¹³ Cidde’nin bombalanması, Osmanlı Devleti’nin zayıflayan idaresine ve İslam dünyasındaki huzursuzluklara dair daha büyük bir resmin parçası olarak değerlendirilmişti. Bu bağlamda, İngiltere’nin hem Hindistan’daki müslüman tebaasını hem de Levant ile Kızıldeniz arasındaki ticaret yollarını güvence altına alacak tutarlı bir “Doğu politikası” geliştirmesi gerektiği yönündeki çağrılar artmıştı.¹¹⁴

Bombalama haberi İstanbul’da öfkeyle karşılanmıştı.¹¹⁵ Sadrazam Âli Paşa’nın en büyük kaygısı, Cidde bombardımanının başka devletler için emsal oluşturma ihtimaliydi.¹¹⁶ Çünkü böyle bir örnek, Osmanlı topraklarında keyfi müdahalelere kapı aralayabileceğinden dolayı her türlü diplomatik adımın, Cidde’nin bir “örnek vaka” olarak kullanılmasının önüne geçecek biçimde tasarlanması gerekiyordu. Paşa, bu çerçevede İngiltere’nin eylemin cezalandırıcı bir amaç taşımadığı ve aynı zamanda istisnai bir tedbir olduğuna dair resmi bir açıklama yayımlamasını istemiştir. Bulwer de bu öneriyi destekleyerek, İngiltere’nin Hicaz’daki nüfuzunu sürdürürken Osmanlı egemenliğini görünürde koruyan bir söylem geliştirmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.¹¹⁷

7. Tahkikat Neticesinde Verilen Cezalar

Cidde’de meydana gelen olayların sebeplerini araştırmak, fâilleri tespit etmek ve uygun cezaları belirlemek amacıyla İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti temsilcilerinden oluşan karma bir tahkikat komisyonu kurulmuştu. Fransa, komiser olarak Mısır’daki Başkonsolos Jean-Baptiste-Gabriel Raymond Sabatier’i (1852-1859) görevlendirmişti.¹¹⁸ İngiltere ise ilk etap-

112 NA, FO, 424/18, nr. 97.

113 NA, FO, 424/18, nr. 259.

114 *The Spectator*, 21.08.1858.

115 BOA, A.AMD, 90/5, 23.01.1275; BOA, HR.TO, 53/47, 11.10.1858.

116 NA, FO, 424/18, nr. 101.

117 NA, FO, 424/18, nr. 102.

118 NA, FO, 424/18, nr. 90.

ta Yüzbaşı Pullen'i komiser olarak atamış¹¹⁹ ancak Singapur'dan Çin'in kuzey limanlarına ve Avustralya kolonilerine kadar uzanacak telgraf hattı planı kapsamında HMS Cyclops gemisiyle yürütülen haritalama görevi sebebiyle Pullen'in Cidde'den ayrılması gerekmişti. Bu gelişmenin ardından İngiltere, Kahire Konsolosu Alfred Septimus Walne'yi (1806-1881) komiser olarak görevlendirirken,¹²⁰ Osmanlı Devleti ise bu görev için Miriliva Seyyid Hamdi Paşa'yı atamıştı.¹²¹

Seyyid Hamdi Paşa'nın 2 Aralık 1858 tarihinde Cidde'ye ulaşmasının ardından, karma komisyon 4 Aralık'ta hükümet konağı yakınlarında kiralanmış bir konakta resmen faaliyete başlamıştır.¹²² Komisyon, 22 Aralık'a kadar cuma ve pazar günleri dışında her gün toplanmış; yerel idarecilerle birebir görüşmeler yürütmüş, halkı kıskırtmakla suçlanan kişileri sorgulamış ve olayın toplumsal arka planını incelemiştir.¹²³ Yapılan tahkikat sonucunda, Cidde Muhtesibi Abdullah Ağa ile Seyyid Amûdî'nin idamına hükmedilirken,¹²⁴ diğer fâiller hakkında çeşitli hapis ve sürgün cezaları verilmiştir. Olayda hayatını kaybedenlerin yakınlarına ödenecek tazminat meselesi ise iki yıla yayılan ayrı bir müzakere konusu haline gelmiştir.¹²⁵

Tahkikat neticesinde hazırlanan raporda, Cidde Kaymakamı İbrâhim Ağa ile bazı yerel eşrafın olayların tırmanmasındaki sorumluluğu özellikle vurgulanmıştır. Tanık ifadeleri, Hadramut kökenli tüccarlardan Şeyh Abdal Gaffar Ba Gaffar ve Laoda Şeyhi Ali Baharun'un saldırıların yönlendirilmesinde etkin rol oynadığını da ortaya koymuştur. Bununla birlikte komisyon raporları, olayları Avrupa basınında yaygınlaşan "müslüman fanatizmi" anlatısından farklı bir zeminde değerlendirmiştir. Tahkikat bulgularına göre, Cidde'deki şiddet dinî saiklerden ziyade, yerel ticaret çevreleri arasındaki rekabet, liman vergileri ve Avrupa konsolosluklarının artan ekonomik nüfuzuna duyulan hoşnutsuzluk gibi etkenlerden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Batı kamuoyunda "İslamî bir infial" olarak sunulan bu olay, komisyon nezdinde uzun süredir biriken sosyal ve ekonomik gerilimlerin dışavurumu olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda Avrupalı komisyon üyeleri, limandaki olayı uzun zamandır hazırlanan bir komplo-nun başlatılması için bir bahane olarak görmeyi reddetmişlerdir.¹²⁶

119 NA, FO, 424/18, nr. 150.

120 NA, FO, 424/18, No. 230.

121 BOA, A.MKT.MHM, 145/54; BOA, İ.MMS, 13/564.

122 BOA, İ.MMS, 14/587.

123 NA, FO, 424/18, nr. 330.

124 NA, FO, 424/18, nr. 370.

125 BOA, HR.TO, 161/57, 08.07.1861; BOA, HR.MKT, 410/11, 15.03.1279; BOA, HR.M-KT, 360/41, 06.06.1277; BOA, HR.MKT, 360/50, 07.06.1277.

126 NA, FO, 424/18, nr. 249.

Komisyonun çalışmaları sırasında Seyyid Fadl meselesi de gündeme gelmiş ve yürütülen sorgulamalarda onun 15 Haziran'daki olaylara doğrudan karıştığını gösteren herhangi bir delile ulaşılammıştır. İngiliz Komiseri Walne, Seyyid Fadl'ın İngiliz topraklarında işlediği iddia edilen suçlara ilişkin elinde ne bir belge ne de tanık ifadesi bulunduğunu bildirmiştir.¹²⁷ Ayrıca İngiltere ile Osmanlı arasında suçluların iadesine dair herhangi bir ikili anlaşma mevcut olmadığından, Fadl'ın resmî yollardan teslim edilmesinin mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır. Buna karşın Walne, diplomatik bir çözüm önerisi olarak, Seyyid Fadl'ın Hicaz'dan uzaklaştırılarak Osmanlı'nın Avrupa'daki bir eyaletine sürgün edilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Çünkü Fadl, Mekke ve çevresinde "evliya" mertebesinde görüldüğünden, varlığı İngiliz nüfuzu açısından ciddi bir risk teşkil etmekteydi. Walne, Hicaz Genel Valisi Nâmik Paşa'nın bu taleplere olumlu yaklaşmasının zor olduğunu, bu sebeple meselenin İngiliz Büyükelçisi Bulwer aracılığı ile Bâbîâli nezdinde takip edilmesinin daha uygun olacağını tavsiye etmiştir.¹²⁸ Bâbîâli ise Seyyid Fadl'ın Mekke'deki müslümanlar tarafından saygı gören bir şahsiyet olduğunu, onun zorla bölgeden uzaklaştırılmasının yerel dengeleri sarsabileceğini bildirerek konuyu kapatmıştır.¹²⁹

Cidde tahkikatı sonucunda verilen idam cezaları, 12 Ocak 1859 Çarşamba günü, güneşin doğumundan kısa bir süre sonra gümrük binası yakınındaki meydanda infaz edilmiştir. İnfaz alanı, 15 Haziran 1858 tarihinde Hadramutlu kalabalığın toplanarak hıristiyan konsoloslar ve yerleşiklere yönelik saldırıları kararlaştırdığı kulübenin hemen yakınında bulunmaktaydı. Süreç, uluslararası gözlem altında yürütülmüş; Fransız donanmasına ait Duchayla gemisinin deniz piyadeleriyle İngiliz donanmasının HMS Chesapeake ve HMS Pelorus gemilerinin mürettebatı infazlara tanıklık etmiştir.¹³⁰

Aynı gün merkezî idare tarafından Cidde sokaklarına ve Mekke Kapısı'na asılan resmî bildiride, 15 Haziran olaylarının fâilleri hakkında yürütülen yargı süreci kamuoyuna duyurulmuştur. Bildiride, idam edilenlerin Osmanlı yetkilileri huzurunda suçlarını itiraf ettikleri, cezaların hem şer'î hem kanunî esaslara uygun biçimde verildiği vurgulanmıştır. Bu yolla Bâbîâli, alınan kararların dış baskılarla verilmeyip, Osmanlı hukuk düzeninin meşruiyetine dayandığı mesajını vermeyi amaçlamıştır.¹³¹

127 NA, FO, 424/18, nr. 334.

128 NA, FO 424/18, nr. 374.

129 NA, FO 424/18, nr. 382; BOA, A.MKT.MHM, 148/34, 01.05.1275.

130 NA, FO, 424/18, nr. Inclosure in nr. 369.

131 NA, FO 424/18, Inclosure in nr. 373.

İngiliz Komiseri Walne, idamları uluslararası caydırıcılığın ve Osmanlı otoritesinin yeniden tesisi için zorunlu bir adım olarak değerlendirmiştir. Ona göre cezaların kamu önünde infazı, Kızıldeniz'deki hıristiyan varlığının güvenliği açısından gerekliydi. O, uygulamanın Cidde halkında hem korku hem de sükûnet yarattığını, özellikle baskıcı bir figür olarak tanınan Abdullah Ağa'nın ortadan kalkmasının şehirde bir rahatlama duygusu doğurduğunu belirtmiştir.¹³² Walne ayrıca infaz bildirilerinin Mekke ve Medine'de olmasa bile Kızıldeniz'in başlıca limanlarında yayımlanmasının İngiltere'nin bölgedeki nüfuzu açısından gerekli olduğunu hükümete bildirmiştir. Kızıldeniz'deki kıdemli İngiliz subayı Tuğamiral Harry Edgell de bu tedbirlerin, müslüman nüfusa "fanatik bir ruh haliyle işlenen suçların cezasız kalmayacağı" mesajını vereceğini belirtmiştir. Ona göre "er ya da geç adalet yerini bulacak" ve hıristiyanların adı ile ilkeleri uğruna ellerini kana bulayanlar, işledikleri suçların bedeliyle yüzleşmek zorunda kalacaklardı.¹³³

12 Ocak 1859 tarihindeki infazlar, Bâbüâli açısından merkezî otoritenin Hicaz'daki varlığını yeniden görünür kılma çabasının, İngiltere açısından ise "adaletin yerini bulduğu" yönündeki diplomatik meşruiyet arayışının bir sembolüne dönüşmüştür. Olay, her iki tarafın da çıkarlarını kısmen tatmin etmişse de farklı hukuk ve egemenlik anlayışlarının kesiştiği bir sınır vakası olarak, Osmanlı, İngiliz ve Fransız ilişkilerinde iz bırakmıştır.

Sonuç

1858 Cidde olayı, yalnızca yerel bir şiddet vakası olmanın ötesinde, Kırım Harbi'nin ardından İngiliz ve Fransız kamuoyunda şekillenen yeni bir zihniyet dünyasının yansımasıydı. Savaş sırasında kurulan diplomatik ittifak devam etmekle birlikte, 1857 Hindistan ayaklanmasının yarattığı sarsıntı, özellikle İngiliz kamuoyunda sömürge idaresi altındaki müslüman nüfusun gelecekteki olası direnişlerine ilişkin kaygıları arttırmıştı. Bu atmosfer içinde "müslüman fanatizmi" kavramı, İngiliz ve Fransız basınında hem Hindistan'daki gelişmeleri hem de Osmanlı topraklarındaki toplumsal hareketleri açıklamak için başvuru ortak bir söylem haline gelmiştir. Cidde olaylarının Avrupa basınında ve diplomatik yazışmalarda bu çerçevede sunulması, özellikle kolonyal idare bölgelerinde yeni isyanların ortaya çıkabileceği yönündeki korkuların güçlenmesine yol açmıştır.

Cidde olayının yarattığı infial, 1856 Islahat Fermanı sonrasında müslüman toplumda giderek belirginleşen huzursuzluk ortamının erken yansımalarından biri olarak değerlendirilmelidir. Fermanın özellikle taşrada

132 NA, FO 424/18, No. 373.

133 NA, FO 424/18, Inclosure 1 in nr. 378.

doğurduğu rahatsızlık, 1858 itibarıyla henüz örgütlü bir muhalefet biçimine dönüşmemiş olmakla birlikte, konsolosluk imtiyazları ve yabancı varlığına yönelik duyarlılıkları keskinleştirmiştir. Nitekim bu gerilimli atmosfer, Cidde’de konsolosluklara yönelen öfkenin kısa sürede kitlesel bir şiddet hareketine evrilmesini mümkün kılmıştır. Aynı huzursuzluk zemininin, izleyen yıllarda Kuleli Vakası’nda daha açık bir siyasal tepkiye dönüşmesi ve 1860’larda Yeni Osmanlılar hareketinin geliştirdiği İslamcı söylemle ideolojik bir çerçeve kazanması, Cidde olayının münferit bir hadise olmaktan ziyade daha geniş bir toplumsal-siyasal sürecin erken bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır.

XIX. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan “medeniyet-barbarlık” ikiliği, ikiliği, ilerleyen yıllarda Avrupa siyasal retorığının kalıcı unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu ikiliğin erken örnekleri, 1821-1829 Yunan isyanı sırasında filhelenist duyarlılıkla birlikte gelişen Osmanlı ve müslüman karşıtı temsil kalıplarında açıkça görülmektedir. Söz konusu dönemde Avrupa basınında hâkim olan söylem, büyük ölçüde “Doğu despotizmi” ve “Hristiyanlığın savunusu” temaları etrafında şekillenmiş; müslüman karşıtlığı ise klasik hristiyan-Türk karşıtlığı ve klasik Yunan mirasına dayalı romantik bir çerçeve içinde inşa edilmiştir. Buna karşılık, 1858 Cidde olayı sonrasında ortaya çıkan dil, küresel ölçekte dolaşıma giren “İslamî fanatizm” kavramı etrafında daha genelleştirici ve güvenlik merkezli bir nitelik kazanmıştır. Bu yönüyle Cidde hadisesi, müslüman karşıtı söylemin ortaya çıkışını değil, sömürge deneyimleri ve küresel imparatorluk kaygıları doğrultusunda yeniden biçimlendiği bir söylemi temsil etmektedir. Nitekim 1860’taki Lübnan-Şam olaylarından başlayarak ilerleyen yıllardaki Girit, Bulgar ve Ermeni krizlerine kadar uzanan her büyük isyan dalgasında, Osmanlı topraklarındaki şiddet Avrupa basınında ve diplomatik çevrelerde sıklıkla “müslüman fanatizmi” veya “Türk vahşeti” söylemleriyle tanımlanmıştır.

Avrupa kamuoyunda oluşan söz konusu dil, yalnızca basınla sınırlı kalmamış; diplomatik yazışmalarda ve parlamenter tartışmalarda da etkili bir siyasal araç haline gelmiştir. Özellikle İngiltere’de 1876 Bulgar olayları sonrasında bu söylem, Osmanlı’ya yönelik dış politika baskısını meşrulaştıran bir argümana dönüştürülmüş; Gladstone’un “Türkler’i Avrupa’dan kovmak insanlığın görevidir” şeklindeki ifadesi, 1858 sonrasında belirginleşen bu zihinsel kalıbın siyasal bir programa evrildiği anı simgelemiştir.

Avrupalı güçlerin Cidde’ye yönelik müdahaleci tutumu ise olayın Şark meselesi çerçevesinde nasıl anlamlandırıldığını açıkça ortaya koymaktadır. İngiltere ve Fransa, Cidde’deki gelişmeleri Osmanlı’nın “düzensizlik üretme kapasitesi”nin bir göstergesi şeklinde yorumlamış; Kızıldeniz’deki ticaret yollarının güvenliği ve bölgesel nüfuz mücadelesi, olayın diplomatik

boyutunu belirleyen temel dinamik haline gelmiştir. Böylece Cidde hadisesi, yalnızca Hicaz'ın yerel şartlarını değil, Osmanlı Devleti'nin Avrupa güçleri tarafından nasıl konumlandırıldığını yansıtan bir örnek niteliği taşımıştır.

Dolayısıyla 1858 Cidde olayı, Osmanlı-Batı ilişkilerinde sadece bir diplomatik kriz olmanın ötesinde, daha derin bir söylemsel dönüşümün de başlangıcıdır. Avrupa kamuoyunda "İslam tehdidi" imgesi, bu olay sonrasında sistematik biçimde inşa edilmiş ve imparatorluğun her iç krizinde yeniden canlandırılmıştır. Bu bağlamda Cidde meselesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında İslam ve Osmanlı karşıtı söylemin kurumsallaştığı, Batı'nın "Doğu sorunu"na artık yalnızca siyasi olarak değil, aynı zamanda medeniyetçi bir perspektifle yaklaştığı tarihsel bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir.

Bibliyografya

Arşiv Kaynakları

The National Archives (NA) Foreign Office (FO)

- NA, FO 424/18, Inclosure 1 in No. 378, Commodore Edgell to the Secretary to the Admiralty, 12 January 1859.
- NA, FO 424/18, Inclosure in No. 373.
- NA, FO 424/18, No. 373, Consul Walne to the Earl of Malmesbury, 19 January 1859.
- NA, FO 424/18, No. 382, Consul Walne to the Earl of Malmesbury, 31 January 1859.
- NA, FO 424/18, Inclosure 1 in No. 120, Captain Pullen to the Secretary to the Admiralty, 19 June 1858.
- NA, FO, 424/18, Inclosure 1 in No. 193, Namick Pasha to the Grand Vizier, 27 Zilhicce 1274.
- NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in No. 11, Precis of Captain Pullen's Letter to the Secretary to the Admiralty, Jeddah 25 June 1858.
- NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in No. 138, Vice-Consul Calvert to Acting Consul-General Green, 8 August 1858.
- NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in No. 249, The Political Agent at Aden to Captain Pullen, 21 October 1858.
- NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in No. 53, M. Emerat to Consul Walewski, 9 Juillet 1858.
- NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in No. 87, Information obtained by Captain Curling from a Pilot who came off, and boarded at noon. 22 July 1858.
- NA, FO, 424/18, Inclosure 2 in No. 88, Captain Pullen to the Political Agent at Aden, 23 June 1858.
- NA, FO, 424/18, Inclosure 3 in No. 120, Captain Pullen to the Secretary to the Admiralty, 25 June 1858.
- NA, FO, 424/18, Inclosure 3 in No. 249, The Political Agent at Aden to Captain Pullen, 23 October 1858.
- NA, FO, 424/18, Inclosure 4 in No. 88, Captain Pullen to Namick Pasha, 21 June 1858.
- NA, FO, 424/18, Inclosure 8 in No. 148, Namick Pasha to Captain Pullen, 24 July 1858.
- NA, FO, 424/18, Inclosure in No. 17, Extract from the "Moniteur" of July 16, 1858.
- NA, FO, 424/18, Inclosure in No. 99, Extract from the "Moniteur" of August 21, 1858.
- NA, FO, 424/18, No. 1, Acting Consul-General Green to the Earl of Malmesbury, 6 July 1858.
- NA, FO, 424/18, No. 101, Sir H. Bulwer to the Earl of Malmesbury, 23 August 1858.
- NA, FO, 424/18, No. 102, Sir H. Bulwer to the Earl of Malmesbury, 23 August 1858.
- NA, FO, 424/18, No. 12, Acting Consul-General Green to the Earl of Malmesbury, 7 July 1858.
- NA, FO, 424/18, No. 15, The Earl of Malmesbury to Sir H. Bulwer, 15 July 1858.

NA, FO, 424/18, No. 150, The Secretary to the Admiralty to Mr. Fitzgerald, 4 September 1858.
NA, FO, 424/18, No. 17, Earl Cowley to the Earl of Malmesbury, 16 July 1858.
NA, FO, 424/18, No. 230, The Earl of Malmesbury to Consul Walne, 8 November 1858.
NA, FO, 424/18, No. 249, Captain Pullen to the Earl of Malmesbury, 3 November 1858.
NA, FO, 424/18, No. 259, The Earl of Malmesbury to Earl Cowley, 23 November 1858.
NA, FO, 424/18, No. 269, The Earl of Malmesbury to Consul Walne, 25 November 1858.
NA, FO, 424/18, No. 330, Consul Walne to the Earl of Malmesbury, 22 December 1858.
NA, FO, 424/18, No. 334, Consul Walne to the Earl of Malmesbury, 24 December 1858.
NA, FO, 424/18, No. 370, Consul Walne to the Earl of Malmesbury, 14 January 1859.
NA, FO, 424/18, No. 46, The Earl of Malmesbury to Sir H. Bulwer, 23 July 1858.
NA, FO, 424/18, No. 51, Sir H. Bulwer to the Earl of Malmesbury, 24 July 1858.
NA, FO, 424/18, No. 54, Sir H. Bulwer to the Earl of Malmesbury, 27 July 1858.
NA, FO, 424/18, No. 56, The Earl of Malmesbury to Sir H. Bulwer, 27 July 1858.
NA, FO, 424/18, No. 62, Sir H. Bulwer to the Earl of Malmesbury, 27 July 1858.
NA, FO, 424/18, No. 78, Sir H. Bulwer to the Earl of Malmesbury, 27 July 1858.
NA, FO, 424/18, No. 90, Earl Cowley to the Earl of Malmesbury, 17 August 1858.
NA, FO, 424/18, No. 97, Sir H. Bulwer to the Earl of Malmesbury, 23 August 1858.
NA, FO, 424/18, No. Inclosure in No. 369, Commodore Edgell to Vice-Admiral Fanshaws, January 1859.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafî Âmedi Kalemi (A.AMD), nr. 84/69, 83/22, 90/5.
Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrakı (HR.MKT), nr. 234/91, 93/59, 410/11, 360/41, 360/50.
Hariciye Nezâreti Siyasi (HR.SYS), nr. 97/1.
Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO), nr. 231/25, 231/10, 53/32, 53/31, 161/57, 53/47.
İrade Dahiliye (İ.DH), nr. 411/27228.
İrade Hariciye (İ.HR), nr. 160/8566.
İrade Meclis-i Mahsûs (İ.MMS), nr. 13/532, 13/564, 14/587, **15/614**.
Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL), nr. 293/1.
Sadâret Mektubi Kalemi Nezâret ve Devâ'ir Evrakı (A.MKT.NZD), nr. 68/90, 249/15.
Sadâret Mektûbî Kalemi Umum Vilâyât Evrakı (A.MKT.UM), nr. 322/43, 322/42.
Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM), nr. 145/54, 148/34, 140/78.

UK Parliament House of Commons Hansard/ House of Lords Hansard

HC Deb 12 July 1858 vol 151 cc1285-6.
HL Deb 19 July 1858 vol 151 cc1655-9
HC Deb 22 July 1858 vol 151 cc1931-3.

Basılmış İngilizce Kaynaklar

Madras Record Office, *Correspondence on Moplah Outrages in Malabar for the years 1853-1859*, II,
Madras: United Scottish, Graves, Cookson, 1863.

Gazeteler

The British Colonist, 29.07. 1858.
The Economist, 12.09.1857.
The Evangelist, 2.02.09.1858.
Journal Du Tarn, 17.07.1858.
The Leader, 17.07.1858.
The Living Age, 18.09.1858.
Memorial de la Loire, 16 Juillet 1858.
Le Moniteur Universel, 14.07.1858, 25.07.1858.
Le Mousquetaire, 29.12.1854.

The Nonconformist, 21.07.1858.
The Presbyterian, 31.07.1858.
The Spectator, 17.07.1858, 21.08.1858, 11.09.1858.

Kitap ve Makaleler

- Aydın, Cemil, *İslam Dünyası Fikri: Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması*, trc. Hasan Aksakal, İstanbul: Alfa Yay., 2021.
- Baldwin, George, *Political Recollections Relative to Egypt*, London: W. Bulmer & Co., 1802.
- Bang, Anne K., *Sufis and Scholars of the Sea: Family networks in East Africa, 1860-1925*, London: Routledge, 2003.
- Bayly, Christopher Alan, *La Naissance du monde moderne (1780-1914)*, trc. Michel Cordillot, Paris: Les Éditions de l'Atelier, 2007.
- Bender, Jill C., *The 1857 Indian Uprising and the British Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Bertrand, Romain, *L'Histoire à parts égales: récits d'une rencontre Orient-Occident, XVIe-XVIIe siècle*, Paris: Éditions du Seuil, 2011.
- Bolsover, G. H., "Nicholas I and the Partition of Turkey", *The Slavonic and East European Review*, 27/68 (1948): 115-145.
- Burton, Isabel, *Arabia, Egypt, India: A Narrative of Travel*, London and Belfast: William Mullan and Son, 1879.
- Buzpinar, Tufan, *Hilafet ve Saltanat, II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, İstanbul: Alfa Yay., 2016.
- Chekkutty, Naripatta Puthenveettil, *Muhammed Abdur Rahman*, New Delhi: National Book Trust, 2005.
- Cole, Juan R. I., "Of Crowds and Empires: Afro-Asian Riots and European Expansion, 1857-1882", *Comparative Studies in Society and History*, 31/1, (1989): 106-133.
- Cunningham, Allan, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution, Collected Essays*, I-II, ed. Edward Ingram, London and New York: Routledge, 2013.
- Çınar, Tuba, *Emperyal Çatışma Alanı Olarak Süveyş Kanalı ve Büyük Güçler 1869-1882*, İstanbul: Çizgi Kitabevi Yay., 2024.
- Dale, Stephen F., "The Mappilla Outbreaks: Ideology and Social Conflict in Nineteenth-Century Kerala", *The Journal of Asian Studies*, 35/1 (1975): 85-97.
- David, Saul, *The Indian Mutiny 1857*, London: Penguin Books, 2003.
- Davis, Alexander E., "The Indian Uprising of 1857", *The Oxford Handbook of History and International Relations*, ed. Mlada Bukovansky v.dğr., Oxford: Oxford University Press, 2023, s. 617-630.
- Fargher, James Andrew, "Steam, Cannon, and Wires: The Royal Navy and British Imperialism in Northeastern Africa, 1799-1899" (doktora tezi), King's College University of London, 2018.
- Ferris, John, "The Internationalism of Islam: The British Perception of a Muslim Menace: 1840-1951", *Intelligence and National Security* 24/1 (2009): 57-77.
- Freitag, Ulrike, "Helpless Representatives of the Great Powers? Western Consuls in Jeddah: 1830s to 1914", *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 40 (2012): 357-381.
- Freitag, Ulrike, "Symbolic Politics and Urban Violence in Late Ottoman Jeddah", *Urban Violence in the Middle East: Changing Cityscapes in the Transition from Empire to Nation State*, ed. Ulrike Freitag v.dğr., New York, Oxford: Berghahn Books, 2015, s. 111-138.
- Freitag, Ulrike, *A History of Jeddah: The Gate to Mecca in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Hamilton, Charles Iain, *The Making of the Modern Admiralty, British Naval Policy-Making: 1805-1927*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Hamilton, James, *Sinai, The Hedjaz, and Soudan: Wanderings around the Birth-Place of the Prophet and across the Aethiopian Desert, from Sawakin to Chartum*, London: 1857.
- Hoskins, Halford Lancaster, *British Routes to India*, New York, London: Longmans, Green and Co., 1928.

- Kurşun, Zekeriya, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1919)", *Osmanlı*, Ankara: *Yeni Türkiye Yayınları*, 1999, I, 316-325.
- Long, David E., *The Hajj Today: A Survey of the Contemporary Pilgrimage to Makkah*, Albany: State University of New York Press, 1979.
- Low, Michael Christopher, "Empire and the Hajj: Pilgrims, Plagues, and Pan-Islam under British Surveillance: 1865-1908", *International Journal of Middle East Studies*, 40/2, (2008): 269-290.
- Ma'oz, Moshe, *Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861: The Impact of the Tanzimat on Politics and Society*, Oxford: Clarendon Press, 1968.
- Macintyre, James J., *A Plan for the Military Seizure and Occupation of the Temple and City of Mecca: As a Defensive and Offensive Measure for the War in Asia*, London: 1858.
- Marston, Thomas E., *Britain's Imperial Role in the Red Sea Area 1800-1878*, The Shoe String Press, 1961.
- Masters, Bruce, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Ochsenwald, William, "The Jidda Massacre of 1858", *Middle Eastern Studies*, 13/3 (1977): 314-326.
- Palmer, Alan, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, trc. Meral Gaspıralı, İstanbul: Alfa Yay., 2012.
- Panikkar, Kallidaikurichi Narayana, *Against Lord and State: Religion and Peasant Uprisings in Malabar 1836-1921*, Oxford University Press, 1989.
- Pearson, Michael N., *Pilgrimage to Mecca: The Indian Experience, 1500-1800*, Princeton: Markus Weiner, 1996.
- Pétriart, Philippe, "D'une histoire locale à une histoire mondiale du massacre de Djedda (1858)", *Hypothèses*, (2014): 115-128.
- Pétriart, Philippe, *Le négoce des Lieux Saints: négociants hadramis de Djedda, 1850-1950*, Paris: Publications de la Sorbonne, 2016.
- Prousis, Theophilus C., *British Consular Reports from the Ottoman Levant in an Age of Upheaval, 1815-1830*, İstanbul: The Isis Press, 2010.
- Raymond, André, *British Policy towards Tunis (1830-1881)*, Oxford: University of Oxford, 1953.
- Reese, Scott S., *Imperial Muslims: Islam, Community and Authority in the Indian Ocean, 1839-1937*, Edinburgh University Press, 2018.
- Smith, Nicholas W. Stephenson, *Colonial Chaos in the Southern Red Sea, A history of Violence from 1830 to the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
- Wong, J. Y., *Deadly Dreams: Opium, Imperialism, and the Arrow War (1856-60) in China*, New York: Cambridge University Press, 1998.
- Wood, Conrad, *The Moplah Rebellion and Its Genesis*, People's Publishing House, 1987.

Extended Summary

Religion, Diplomacy, and Fear: The 1858 Jeddah Incident and the Rise of Anti-Muslim Sentiment in Europe

The Jeddah Incident of 1858 constitutes a significant episode for understanding how local tensions in the Ottoman provinces were reframed within European diplomatic and journalistic discourse during the mid-nineteenth century. Rather than representing an isolated local disturbance or a sudden rupture in Ottoman-European relations, the incident illustrates how existing interpretive frameworks, shaped by earlier crises such as the Greek Revolt, French expansion in North Africa, and developments in British India, were reactivated and intensified in response to events in the Red Sea. This study examines how European representations transformed a complex episode of local violence in Jeddah into a broader symbol of religious disorder, revealing the

mechanisms through which such discourses gained renewed prominence after the Crimean War.

By the mid-nineteenth century, Jeddah had consolidated its position as the principal maritime gateway to Mecca and a crucial node in Red Sea commerce. The expansion of European consular networks and commercial interests, particularly under British and French protection, increasingly altered the city's socio-economic balance. Extraterritorial privileges granted to foreign merchants and consuls generated resentment among local actors, including Muslim trading groups of Hadrami origin, who perceived these arrangements as undermining established commercial practices and urban authority. These frictions were further complicated during the governorship of Namik Pasha (1856–1859), whose efforts to reconcile Tanzimat administrative reforms with the maintenance of Islamic public order exposed the limits of imperial governance in a highly sensitive religious and commercial environment.

Within this context, the violence that erupted on June 15, 1858, resulting in the deaths of the British Vice-Consul and the French Consul, precipitated an international diplomatic crisis. British and French naval officers demanded swift and exemplary justice, while the Ottoman authorities sought to contain the situation without compromising imperial sovereignty in the Holy Cities. The incident unfolded shortly after the suppression of the Indian Rebellion of 1857, an event that had left a profound imprint on British political and journalistic consciousness. Although the rebellion had been largely quelled by 1858, anxieties regarding the potential for further unrest in Muslim-majority regions persisted—and shaped the interpretation of subsequent disturbances elsewhere.

Reports from Jeddah were thus frequently read through the prism of these lingering fears. Some segments of the European press portrayed the incident not merely as a local outbreak of violence but as part of a broader pattern of religious unrest, sometimes framed as evidence of a transregional Islamic hostility toward European interests. Such representations drew upon an already established repertoire of civilizational contrasts, recasting the events within a familiar dichotomy of order and disorder while marginalizing the local economic and administrative factors that had contributed to the violence.

Employing a comparative and interdisciplinary methodology, this study draws on British Foreign Office correspondence, consular reports from Jeddah and Alexandria, French diplomatic records housed in the Archives du Ministère des Affaires Étrangères, and coverage in contemporary European newspapers, including *The Economist*, *The Spectator*, and *Le Moniteur Universel*. Rather than treating these sources as transparent reflections of reality, the analysis focuses on how diplomatic and journalistic texts collectively constructed a narrative of religious violence that obscured the socio-economic context of Jeddah and amplified the symbolic significance of the incident.

These European representations are contrasted with Ottoman investigative documents, which emphasized longstanding commercial rivalries, disputes over taxation, and opposition to foreign privileges as the primary causes of the unrest. This comparison highlights the divergence between Ottoman administrative explanations and European interpretive frameworks, revealing the extent to which the latter prioritized moralized readings of violence over structural analysis.

The findings suggest that the language of “religious fanaticism” functioned as a flexible rhetorical tool in 1858, rather than being a novel invention. In the wake of the Jeddah Incident, this vocabulary was mobilized to legitimize diplomatic pressure and to reaffirm hierarchical assumptions regarding governance, civilization, and reform. The executions of those accused of participating in the violence, carried out under Ottoman authority and observed by European naval officers, were celebrated by elements of the British press as evidence of restored order, even as Ottoman officials stressed the legality and sovereignty of imperial justice.

The discursive patterns reinforced in 1858 did not remain confined to the Red Sea. Similar interpretive frameworks reappeared in European discussions of 1860's violence in Mount Lebanon and Damascus, as well as in later crises in Crete, Bulgaria, and Armenia. In this sense, the Jeddah Incident served less as an origin point than as a moment in which existing narratives were consolidated and rendered more visible within debates surrounding the Eastern Question.

By situating the 1858 Jeddah Incident within this longer continuum, the study demonstrates how local conflicts could be elevated into transregional symbols through diplomatic and journalistic mediation. The episode illustrates the capacity of European discourse to transform contingent socio-economic disputes into moralized narratives of religious disorder, thereby shaping perceptions of the Ottoman Empire and Muslim societies in the latter half of the nineteenth century. The Jeddah Incident's significance thus lies not solely in its immediate diplomatic repercussions, but in its role in reinforcing interpretive patterns that would continue to inform European approaches to Ottoman governance and reform well beyond the Crimean War era.

Keywords: 1858 Jeddah incident, Ottoman Empire, Indian rebellion, Perception of Islam, European press, British diplomacy.